

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 31 (1917)

Artikel: Alchüns artichels da prova
Autor: Pult, C.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-192111>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 11.08.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Alchüns artichels da prova.

Compilats da Dr. C. Pult.

Duos pleds al lectur.

Noss s-chalitêrs o partiziers san da quintar co ch'els da pitschens alquaivan da cuaida per ün simpel grassin e co cha plü tard nella dutscha Frantscha ed utrò davant quellas grandas prunas da robas bunas, aviand adüna be que davant ils ögls, eir las pü finas e gustusas pastas als gnivan incunter. Nus stain suvent mezzas uras davant üna simpla pittura, ün pop fiergià in ün pichaporta, üna figüra intagliada in ün pöst da bügl a guardar e stübgiar davò; ma scha nus vezzain tschient dad els, ün pü interessant co l'oter, strets in pitschen spazi in ün museum, schi ans stangaintna e nà da rar ans stufigaintna talmaing, cha nus eschan cuntaints dad ir oura a respirar l'aier liber in ün orizont chi nun rinserra plü co que chi tocca.

Per obtgnair cha las choses interessan, nun ston ellas esser denüdadas da quella vita chi las soula circondar; ellas ston eir avair l'aier ed il spazi necessari per prodürer l'effet, ch'ellas han da prodürer. Quaist ais pussibel fin ad ün tschert punct, as trattand d'ün museum stachì da roba, be l'ingrandind fermaing. L'istess vala per üna raccolta sco la nossa, chi ha per mera da cunservar e sporscher a tuots interessents *nà pleds vöds e frasas*, sco cha blers craian, ma tuot que cha las circostanzas ans permettan, our dalla vita del grischun rumantsch, sco ch'el eira e sco ch'el ais.

Il spazi, del qual nus podran disponer, ed ils mezs non correspuondan gnanca lontanamaing all'*incredibla richezza da fuormas e tradiziuns*, cha nossas modestas, ma riaintas valladas preschaintan. Inclur sto tuot quaist però gnir clet insembe, nà be occasiunalmaing, sco ch'ün cleia ün maz fluors; ma nel

möd il plü complet pussibel e surtuot sistematic. Scha que nun dvainta in quaist'ouvra, schi tem eu, cha que nun possa dvantar ninglur e ch'ün riva per bleras chosas massa tard. Las raccoltas straordinariaing meritaivlas, cha nus possedain fingià, sun necessariamaing incompletas e bod adüna privas da tuotta interpretaziun. Dat las pacas e deblas forzas, chi stan a frunt ad ün tal material infini, dat il temp, chi para avair uossa redublè il pass, dat il grand bsögn, cha nus tuots resentin, da metter il pü bod pussibel in salv quaists noss tesors e dat surtuot las resorsas relativamaing pitschnas, chi sun a nossa disposiziun, nun resta al redactur otra letta co d'as restrendscher nel pü stret spazi pussibel.

Nus pudain dar be ils fats sco tals cun cuortas remarcas sur da lur derivanza e lur svilup ed ans stuvain pel solit abstgnair dad apprezzaziuns generalas. I sta al lectur d'as fadimar (fermar) bod quà bod là ün mumaint ed intesser intuorn ün fat quella poesia, chi dad el emana.

Per quels, als quals l'imaginazion nun ha dat da sentir la bellezza della metafora *la chevra dellas tettas lungias* per l'aul, il flümet; per quels chi nun as pon decider da passar sainza grandas impazienzas sur ün pêr scurznidas via o da tscherchar che ch'ellas significheschon e chi nun pon digerir üna construcziun sainza copula o predicat o oter; per quels chi guardan be cun ün minz da riei, cun dispretsch e compaschiun sün nos vaira patrimoni rumantsch, ils singuls dialects, il tschantschar quotidian del pövel e sia occupaziun da mincha di; per quels nun sun scrittas quaistar lingias ed els faran forsa meglder da nun las leier.

* * *

Eu vuless gugent rappresentar ils fats da maniera, cha tuots quels chi's vöglan dar la paina da rifletter e da tscherchar, que chi ais a lur portada, am possan incleier. Obliand il lectur davò minch'oter pled dad ir in tschercha da cudeschs e rivistas raras, chi mancan suvent perfin in bunas bibliotecas, as renda la lectura accessibla be ad ün nommer fich restret da persunas d'üna cultura speziala. Per evitar quaist, viss ils bsögns cha *nus* avain, *nus rumantschs*, ha eu, ingiò chi eira mez e pussibel, indichà in duos pleds che ch'eu vuless far tscherchar nell'ouvra citada. Blers docts lecturs daran del cheu da quaist insolit as

far bel cun las pennas dels oters. — „*Lascha cha quai truna!*“
/cheva barba Töna dal aboll Nott.

*   *

Viss la granda difficultà cha l'interpretaziun del linguach scrit engiadinal preschainta al lectur sursilvan e viceversa ed il fat, cha üna tal'ouvre, schabain in prüma lingia scritta pels rumantschs, stuvess per sia natüra svessa chattar ampel interess eir our da noss cunfins, stögl, per quant invidas, arcognuoscher, cha il text descriptiv ed explicativ in ella stuvess esser scrit in üna da nossas linguas grandas letterarias svrizzras, incletta da nus tuots, sco cha que ais stat il cas pro Conradi, Carisch, Carigiet, Pallioppi e perfin pro Muoth in seis trastüt da Zernez.

Per motivs, ch'el nun vol quà exponer, ha il redactur (nun renunziand però gugent all'eventual'approvaziun estra, nà pel compilatur, ma per la chose stessa) scrit quaista prüma insaia in seis prüvà pled d'Engiadina bassa. — Il bain intenziunà lectur sursilvan as savrà bain render quint cha l'ouvre po gnir scritta be in *ün* idiom e cha dels dialects rumantschs meis ajen, il vallader, ais il pü incleiantaivel a tuot ils oters e ch'el am va il meglter a tschaf.¹ Cun *ün* pà da buna volontà savrà nos frar schalouver sainza dubi superar las difficultats, tant plü cha'l text descriptiv ais dapertuot interruot e corroborà da documaints (Belege) our dallas respotas da noss stimats collaboraturs o dalla letteratura o tutt sü da nus a bocca. Eu retgnet per *ün*'exigenza d'objec-tività da *m'inservir suuent da quaists documaints ed ils dar tals e quals*, saian els nel dialect del lö o in lingua scritta o in tudais-ch o oter. Scha ils exaimpels in pür dialect preschaintan qualchevouta difficultats ad üna part dels lecturs, schi ils rovain d'avair *ün* pa d'pazienza e passar sur quels pleuds o quellas construcziuns our, ch'els, davò madüra reflexiun, nun sun buns d'interpretar. Els podran far que sainza perder il fil. Ils pleuds plü greivs ha eu in part tradüt in parentesi. Scha'l text explicativ gniss scrit in *ün'otra* lingua, schi compariss pro quaisis citats daspera l'original in buna part eir la traducziun. Üna vouta finida l'ouvre, serviss ella svessa natüralmaing da clav per interpretar tuot que ch'in ella ais cuntgnü.

*   *

¹ *ir a tschaf* = ils s'distachar plü o main leivmaing della scorza d'üna manzina da salsch per and far üna flötña o oter.

Siand frequaints rinviamaints d'ün artichel al oter pür massa inevitabels, ha eu, per far guadagnar temp al lectur, parti aint ils artichels plü lungs in diversas parts numeradas. Ils nommers non correspouondan dimena adüna als divers sens del pled trattà, ma rappreschaintan ün simpel mez tecnic. Mincha nouva significaziun ais indichada cun üna staila * davant l'alinea. Nella traducziun del chavazin in italian e tudais-ch all'entrada da minch'artichel, vess eu gugent miss tuot ils sens d'ün pled in davò rouda, ma, ripassand il material, stovet am persvader cha que nun gess. Blers pleds müdan da significaziun bod da lö in lö e tscherts sens sun excessivamaing casuals, bod personals. — Quaista traducziun ais bain pac; ella serva però d'orientazion. Ün chi, ad exaimpel, retgness ütil per ün stüdi qualunque da consultar eir nos Dizionari, vezess almain quals artichels, chi gnissan in consideraziun e, dat il cas, podess el ils far tradüer o interpretar da qualchün. Quels chi s'han üna vouta o l'otra occupats cun perscrutaziuns, las qualas ston penetrar in da tuottas sorts detagls, vezzan bain aint cha quaistas indicaziuns, per quant mes-chinas, non sun inütilas.

*   *   *

Nella tscherna dels chavazins da trattar ha il redactur gönü „l'ögl pü grond co'l bögl“. Causa la greiva malattia da nos premurus segretari, signur Casanova, sun eu da Chaland'Avrigl alla veglia innan sulischem sulantà sulet nel büro e las lavurs ordinarias chi nun pon esser interruottas, m'han talmaing occupà da nun podair lavurar oura tuot quel material ch'eu vulaiva. Eu fet ün pà sco cha nus faivan da pitschens e spargnet il dutsch per davò, q. v. d.: eu laschet per uossa d'üna vart güst quels artichels chi forsa vessan il pü interessà il lectur, nempe: *bacharia* (mezca), *schèrpcha* (spundivas), *masüras*, *müstà*, *sontg il christ* (corpus domini), *ijsär*. Els gnaran lura eir lavurats oura a lur temp.

Sur da quels cha la redacziun suottapuona quà al güdizi dellas autoritats e del buntadaivel lectur aise in prüma lingia da remarchar cha üna part del material non ais amò stat raccolt e cha bler da quel cha nus possedain non ais amò ordinà e non po esser miss in adöver. Eir ais fin uossa statta excerptada relativaing be üna pitschna part da nossa letteratura. Tuot De-curtins manca p. ex. e bod tuot las scrittüras veglias sco Biffrun,

Travers, Champell etc. Güst quaista mancanza da documaints vegls darà a blers in ögl.

Per calmar qualchadüns dels lecturs poss eu però dir cha'l possess cumplet del material nun slunguness sensibelmaing ils artichels; nus vessan be üna pü buna tscherna d'exaimpels. Que ais nempe cler cha nus stovain renunziar a blers excerpts e bleras indicaziuns in part interessantas, ch'ün metta be cunter cour d'üna vart. Cun tuot quaists sacrificis, üna part dels interessents as spaventeran della lunghezza da qualchünas da quaistas prouvas. Ma eu domand, perchè cha tschinquantinas da personas han lavurà e's han sacrificiats il prüm suot il Dr. R. d. Planta e davò per lungs ans suot nos insmarchabel Dr. Melcher, scha il material tut insembel avess dad ir a finir aint in la chavagna; eu am domand, perchè cha la Società rätoromantscha ha applanì cun blera stainta la via a quaist'intrapraisa, scha que chi ais il plü ajen, cha nus possedain, que chi ais sang da nos sang, sco *chalanda* e *tragliun*, nun podess gnir rappreschentà in ün möd absolutamaing cler e il plü cumplet pussibel. Nus ans tratgnain plü a lung be pro chosas tipicas grischunas, il rest ans interessa pac. Ils artichels, p. ex., chi correspondessan a vettura, voiture, Kutsche – nun cuntgnessan oter co las locuziuns e proverbis ed eventualmaing il nom da qualche part chi nun vain avant utrò. Il diziunari cuntgnarà natüralmaing ün grand nommer d'artichels da pacs pleuds, ma eir da quels bler plü lungs co quels quà preschantats. — Quant allas illustraziuns aise da dir cha be fich pacs artichels illustrats and domanderan pü co üna e cha ils pü blers nun avran dabsögn d'ingünas; il cas da *tragliun* ais dimena üna rara excepiun.

Eu vez eir tal e tal chi va in furia per tscherts particulars tuts da localitats distantas dalla sia e per conseguenza da pac interessa per el, eir sch'ellas fan güst uschè bain part, sco'l rest da nossa pitschna patria. „Che va quai pro a mai che chi fan sü *Laus nua ca Dieus ei mai staus?*“ (pro Disentis). „Tgei vul quei schani cun quei *Vnä ingiò cha Diou mä na vä?*“ (sur Ramosch). Perfettamaing ils medems saran ils prüms a batter culs puogns e chattar cha que ais tuot be lavurà a mezzas, scha il miñim detagl d'üna chosa chi reguarda lur ajen cumün ha da mancar. Que ais nella natüra umana cha las chosas chi vivan in nossa memoria, riprodüttas, svagliant in nus grand plaschair e cha ils particulars pü o main esters ans stanglaintan ed irri-

teschan. Üna cuorta reflexiun ans s-chapainta (guarescha) però chöntsch da quaist debel.

Ed ils möds da dir e proverbis chi as preschaintan in infinitas variantas? Eu and metterà pel solit be üna, indichand daspera, ingiò as chatta il medem dit, *suot otra fuorma, que s'incleia*. „*Chi va plan va san I, II, III*“ voul dir cha nus chattain quaist proverbi in tuot il territori, in Engiadina (III), Grischun central (II) e Surselva (I), in da tuottas sorts dialects e fuomas, cha p. ex. in E. o. dscharan *chi vo plèm vo sèm*. Scha ad üna fuorma, ad üna locuziun segua be il nom d'ün lö o da qualchedüns sco „*el paga lu calonda Mai* (niemals) : Trin“, schi voul que dir cha la ditta chosa ans ais statt segnalada per quel o per quels lous, in quaist cas per Trin, *ma nà ch'ella nun exista utrò*. Anzi pel solit ais da suppuoner ch'ün la chatta sporadicamaing in quella vallada, scha nà bod dappertuot. Tschertas voutas exponain nus ün fat sco caracteristic per talas e talas contradas e and citain lura ün exaimpel be dad ün lö. Quaist exaimpel vala lura natüralmaing, mutatis mutandis, per tuot quella contrada. — Citand las parts d'ün ogget od otras sias relaziuns chi exigeschan pleds nouvs, dain nus nella regla be ils chavazins o almain be üna fuorma, nà las otras variantas. Quaistas sun lura da tscherchar suot l'artichel chi porta per chavazin il nom in menziun. Eu tschantscherà p. ex. da chavras muottas, vallaisas, giaglias etc.; eu dscharà cha'l tragliun ais furmà dallas *chammas tragliun, il tort* etc. Sch'ün voul savair co cha quaistas chavras muottas as clamman in ün dat lö, tschercherà'l suot *muot* e chatterà chavra *motta, mottla, mutta, muttla* etc. e pro *chamma* chatterà'l *jomba, tgomma, giomba* etc. Pro'l's artichels chi seguan ha eu retgnü per útil da dar minchatant quaistas fuomas in üna nota in fuond della pagina. Tuot que chi ais in nota nun vess dimena da far part del text definitiv.

* * *

Tgnand quint dels bsögns ed interess da nos pövel ha eu mantgnü eir per la part strettamaing dialectala dappertuot l'ortografia ordinaria dellas differentas regiuns letterarias. Que ha per conseguenza cha tscherts segns han üna valur differenta seguond il dialect, al qual els s'refereschan. Il pled *chau* da Val Müstair p. ex. suna güst precis sco *tgaū* in Surselva; *páun*

inveza sunerà in Eng. ota *pèm*, in Val Müstair sco ch'el ais scrit, in üna buna part della Surselva *pèun*. Quà las differenzas las pü importantas:

1. *ch* Eng. e *tg* Surs. = sun equal cf. *tχ* da Gartner.
2. *ch*, *gh* in Surs. sco l'ital. davant *é* e *i* *che*, *chi*, *ghe*, *ghi*; tud. *fe*, *fi*, *ge*, *gi*; il *chéjel* (Kegel) engiad. as scrivess in Surs. *tgejel*; il *chéghel* sursilv. as pronunzia sco'l tud. *Kegel*.
3. *ei* sursilv. udin nus in Eng. pel solit sco *ai*. — Nos *peis* (i piedi) vain pronunzià cun ün e strèt; *ils peis* (i piedi) sco el vain pronunzià bod in tuot la Surselva suna circa sco nos *pais* (il peso), Engiadina bassa. Ün sursilvan chi legess nos *véider* (vecchio) il fess sentir circa sco *vaider* (vetro).
4. l'*o* fich strèt in üna part d'Eng. bassa p. ex. in *hom*, *donna*, *ossa* (jetzt), *bocca* (Mund) correspuonda quasi exacta-maing als medems pleds in tscherts dialects da Surselva inua els vegnan scrits con *u hum*, *dunna*, *ussa*, *bucca*.
5. *aun* in Eng. ota = *èm*, qualchевouta *ém* alla fin del pled, in mez *èn* etc., in üna buna part della Surs. circa *èun*.
6. *-aint* in Eng. ota ha eir pel solit la valur da *-ènt*, sco in *aun* ha quaist è ün sun nasal.
7. *ún* final in Eng. ota = *úm*.
8. *-ieu* in Eng. ota = *-ia*, in Eng. bassa = *-iou*.

Da Nr. 5 inavant dainse per las fuormas dialectalas e pels exaimpels in pür dialect, tuts sü ad uraglia, ils suns circa sco ch'els vegnan pronunziats, nempe *èm*, *úm*, *iou*, *ia* etc.

Sco *segns spezials* ha eu introdüt (pels citats in pür dialect) be alchüns, cha minchün incleia quasi sainz'oter. Els sun:

l'accent grav per l'*ò* e l'*è* largs, accentats, pronunziats con la bocca sten (fich) averta.

l'accent ajüz per l'*ó* e l'*é* strets, accentats, pronunziats con la bocca plü serrada, plü stretta. Eng. ota: *ót*, *fós*, *góð*; Eng. bassa *òt*, *fòs*, *góð*; utrò ais quaist sun rar. *èrba*, *èarba*; *quéł*, *tschél* (jener).

ē, *ā*, *ō* etc. indichescha la lunghezza del vocal.

ʃ, *ʃch*, *ʒ* sun suns sonors: *röſa*, *maifa*, *curaschi*, *jascháir*, *orižón̄t*, *iſchi*, *fusòir* (fügir) *žécr* (dir).

Ün *r* sur la lingia significha ch'el nun ais pronunzià e cha'l vocal ha l'accent: *cantar*, *aver* = *cantá*, *avé*.

a e qualchevoutas d'inrar eir e indicheschan il vocal pü o main müt: *bächaría*.

L'n nasal dainse cun η.

Fand eir abstracziun dels motivs indichats in principi da quaist'alinea, nun füssa stat pussibel da definir plü exactamaing ils suns, e que per il simpel motiv, cha la granda part del material ans provain d'annotaziuns da noss collaboraturs, fattas in granda part culs solits segns dell'ortografia. Nus dovrain las grafías surindichadas be cur chi nun ais ingün dubi sur da lur exactezza. — Cun quaists simpels mezs as po indichar be fich approximativmaing la pronunzia. Per determinar il sun del vocal nel pled pronunzià circa *quùl* (quel) a Ftan e Ardez, o circa *tgäura* a Medel e utrò vuless que segns del tuot spezials con tün' indicaziun precisa dell'articulaziun. La stessa chosa vala pel sun tanter ö e ü in *targliön* etc. (Muntogna). Surtuot nos o e e in part eir l'a ha ün'infinità da sfümadüras (nüansas) fich caracteristicas ed exactamaing distinctas, chi smütschan ad üna rappresentaziun grafica. Per duos suns fich frequants e tipics in bod tuot il territori crai eu però cha nus stovessan nella redacziun definitiva introduer segns spezials.

Que as tratta del sun tanter *e* ed *i* in *tschél* (Himmel), *chasté* (Schloß), *quést* (dieser), *che* (was): Sent etc. *stéma* (stima), *fést* (bastun): Surselva; e da quel fingià menziunà tanter *o* ed *u* in *hom*, *donna*; *um*, *dunna* etc. Per quaists proponeess eu dus segns chi cuntaintan l'ögl a tuot ils lecturs e caracteriseschan, a meis parair, cleramaing ils suns mempe
é: *fést, stéma, tschél* e
ó: *donna, bocca* etc.

Eir per *targliöns* *malöns* etc. as podess dovrar quaist segn cul trema.

Tuots pleds e citats in pür dialect, notats da nus svessa, raramaing eir da collaboraturs pro frasas, ma regularmaing pro las fuormas del chavazin, sun stampats in *caracter cursiv*; quels, tuts sü dalla letteratura o dats aint dals Sigg. correspondents, in caracter solit.

Scurznidas.

La granda part da quellas chi regardan la letteratura as chattan nel rapport del an passà, Annalas XXX. Las nouvas sun tant leivas d'interpretar, ch'eu crai podair far a main d'and dar

üna glista, tant plü cha nus stovran cul temp lavurar oura üna bibliografia. *Fögl o Gas. rom.* etc. 64, 21,2 voul dir: Fögl d'Engiadina o otra *Gasetta* del an 1864, No. 21, pagina 2. Per ils noms da lö avaiva Melcher divis tuot il territori in trais parts principales distinctas con I, II e III.

I per la Surselva fin a Flem (Flims).

II per il Grischun central, da Flem fin al Munt Alvra dad üna vart, e al Munt Giüglia dall'otra.

III l'Engiadina e Val Müstair.

Ultra a quaistas ciffras romanas avaiva introdüt Melcher per distinguier las regiuns pü pitschnas ciffras arabas:

I 1 = Tavetsch, 2 = Medel, 3 = Cadi, 4 = Foppa etc. Quaist grand'üsi da ciffras renda l'orientaziun straordinariamaing greiva, tant ch'eu ha retgnü per böñ, a cuost dad esser ün pa pü lung, dad indichar quaistas regiuns cun custaps. Qua las abreviaziuns:

I **Tuj** (Tujetsch, Tavetsch), **Med** (Medel), **Cad** (Cadi, da Mustér, Disentis fin Tavanasa cumprais Breil = Brigels), **Fop** (Foppa, Gruob fin a Flem), **Lug** (Lumnezza, Lungnez).

II **Pl** (Plaun = da Flem fin e cumprais Razen, Rhäzüns), **Duml** (Dumliasca), **Munt** (Muntogna, Heinzenberg), **Sch** (Schams), **V d'A** (Val d'Alvra, dal Schyn = Meir = Mür al Munt Alvra), **Sss** (Sursess = Sursèt, Oberhalbstein).

III **E. o.** (Engiadin'ota), **E. b.** (Engiadina bassa), **V. M.** (Val Müstair).

Noms da lö.

Qua ha eu adoptà cumplettamaing ils segns da Melcher mettand pro qualchadüns chi mancaivan, non siand els gnüts fin quella vota amò in consideraziun:

I An *Andest*, Bri *Brigels*, Ca *Castrisch*, Cam *Camuns*, Cu *Cumbels*, Da *Dardin*, Di *Disentis*, Du *Duvin*, Fe *Fellers*, Il *Ilanz*, La *Ladir*, Lu *Lumbrein*, Luv *Luven*, Mo *Morissen*, Pa *Panix*, Pi *Pitasch*, Ri *Riein*, Rua *Ruaun*, Rusch *Ruschein*, Sag *Sagens*, Sav *Savgiein*, Se *Seth*, Sch *Schlans*, Schlu *Schluein*, So *Somvix*, Surc *Surcasti*, Ta *Tavanasa*, Te *Tersnaus*, Tru *Truns*, Uo *Uors la Foppa*, Vig *Vicens*, Vil *Villa*, Vri *Vrin*, Zi *Zignau*.

II Afer *Ausser Ferrera*, Alm *Almens*, Alvan *Alvaneu*, Alvasch *Alvaschein*, An *Andeer*, Bra *Bravuogn*, Bergün, Bri *Brienz*, Ca *Casti*, Caz *Cazis*, Clu *Clugin*, Co *Conters*, Do *Donath*, E *Ems*,

Fe *Feldis*, Fle *Flerden*, Fil *Filisur*, Ifer *Inner Ferrera*, La *Latsch*, Le *Lenz*, Lo *Lohn*, Ma *Mathon*, Mar *Marmels*, Mo *Mons*, Mü *Mühlen*, Obv *Obervaz*, Pa *Paspels*, Prä *Präz*, Rä *Räziüns*, Re *Reams*, Ro *Rofna*, Sa *Sarn*, Sav *Savognin*, Scha *Scharans*, Sche *Scheid*, Sta *Stalla*, Stu *Stuls*, Stü *Stürvis*, Su *Surava*, Ti *Tinizun*, Tra *Trans*, Tri *Trins*, Ur *Urmein*, Zil *Zillis*.

III Ar *Ardez*, Be *Bever*, Bra *Brail*, Chamu *Chamues-ch*, Ci *Cierf*, Cpf *Champfer*, Fe *Fetan*, Fu *Fuldera*, Gua *Guarda*, La *Lavin*, Lü *Lü*, Mad *Madulein*, Ma *Martina*, Mü *Müstair*, Puntr *Puntraschina*, Ra *Ramosch*, Sca *S-chanf*, Schla *Schlarina*, Scu *Scuol*, Se *Sent*, Si *Sils*, Silv *Silvaplana*, S. Ma *Soncha Maria*, S. Mu *San Murezzan*, Stra *Strada*, Su *Susch*, Ta *Tarasp*, Tschl *Tschlin*, Va *Valchava*, V. Fe *Val Fexs*, Vna *Manas*, Ze *Zernez*, Zu *Zuoz*.

Quaistas scurznidas dovrèt eu bod exclusivamaing per l'indicaziun dellas fuormas in principi da mincha artichel. Nel text svess, stögl dir avertamaing, cha que am repugnaiva da gnir ad ün cuntin cun ciffras e custaps, eir chattet eu cha I *Cad* Tru ais güst uschè lung sco Trun e cha III V.M. Ci ais ün toc pü lung co Cierf. Laschand pür davent il *Cad* e V.M., schi ais la differenza minima. Dat nos pitschen territori chi nun domanda grandas cognoschentschas geograficas per podair s'orientar, ha eu preferì da m'inservir dels noms tuot alla buna sco cha nos Segner ils ha creats: Tschlin, Sent, Savognin etc. — eir scha quaist ha per conseguenza üna incoerenza tanter ils noms scurznits, ch'eu per motivs tecnics nun podaiva müdar, e quels complets. L'amur per nossa lingua materna nun am permettet nempe da m'inservir dels terms offizials in buna part del tuot tudais-chs sco Fellers (Fallera), Inner Ferrera, Obervaz, Waltensburg etc. Eu ils notet generalmaing sco ch'els vegnan pronunziats sül lö cun excepziun dad alchün chi vessan causà massa granda confusiun sco Murmarera (Marmorera), Suvagnin (Savognin), Salocf (Salouf), Rueun (Ruaun), Luin (Lavin), Uarda (Guarda), Broil (Breil) etc.

Siand pür massa noss vaira noms rumantschs, almain quels dels lous pü distants, pac cugnuschüts eir dals noss e cumplet-tamaing nouvs als esters, ritegn per absolutamaing necessari d'and dar qua üna glista alfabetica:

Alvagni *Alvaneu* II

Baiva *Bivio* II

Bravuogn *Bergün* II

Breil *Brigels* I

Brinzauls <i>Brienz</i> II	Razén <i>Räzüns</i> II
Casti <i>Tiefenkastel</i> II	Riòm <i>Reams</i> II
Castrisch <i>Kästris</i> I	Sagogn <i>Sagens</i> I
Chamues-ch <i>Campovasto</i> III	Salouf <i>Salux</i> II
Cunter <i>Conters</i> II	Savgiein <i>Seewis</i> I
Domat <i>Ems</i> II	S-chanf <i>Scanfs</i> III
Fallera <i>Fellers</i> I	Schlarigna <i>Celerina</i> III
Ferrera d. a. <i>Inner-Ferrera</i> II	Schluein <i>Schleuis</i> I
Ferrera d. o. <i>Außer-Ferrera</i> II	Scuol <i>Schuls</i> III
Flem <i>Flims</i> II	Segl <i>Sils</i> III e II
Glion <i>Ilanz</i> I	Sumvitg <i>Somvix</i> I
Lantsch <i>Lenz</i> II	Surcasti <i>Oberkastels</i> I
La Punt <i>Ponte</i> III	Susch <i>Süs</i> III
Marmorera <i>Marmels</i> II	Stirva <i>Stürvis</i> II
Martina <i>Martinsbruck</i> III	Tinizun <i>Tinzen</i> II
Mon <i>Mons</i> II	Tschlin <i>Schleins</i> III
Mulins <i>Mühlen</i> II	Uors F. <i>Uors la Foppa</i> = <i>Waltensburg</i> I
Müstair <i>Münster</i> III	Vaz <i>Obervaz</i> II
Mustér <i>Disentis</i> I	Veulden <i>Feldis</i> II
Paniu <i>Panix</i> I	Vignogn <i>Vigens</i> I
Pasqual <i>Paspels</i> II	Ziraun <i>Zillis</i> II

*   *

Amò otras inconsequenzas am podran gnir imbüttadas, allas qualas eu'm sun expost per render la lectura plü clera ed agreabla sainza slungunar per que il text. Eu nun am podet decidir da fabrichar tuot ils artichels sül medem last. Minchün dad els ha seis ajen caracter e ha da gnir lavurà oura seguond il material ch'el contegna. Cur ch'eu retgnet per böñ, fet eu abstracziun della norma ch'eu m'avaiva fixada. Scha ils proverbis, las locuziuns, ils citats letteraris etc. d'ün dat artichel nun as chattan tuots in ün lö schi cha'l scrutinatur piglia la soncha pazienza dad ir a'ls tscherchar.

Eir per ils chavazins am ha tgnü be cum grano salis vi dalla decisiuon da tour il pled d'Engiadina bassa sco tal. Cur ün vocabel vain avant be sporadicamaing in Engiadina, ais cognoschü be in qualche lö e dals pü vegls, o vain avant üna vouta in qualche manuscrit vegl engiadinalis e cha'l medem vocabul al cuntrari ais tipic per la Surselva o il Grischun central, schi ha eu tut il pled sursilvan o del Surset sco chavazin. Eir nel

cas inua l'Engiadina ha be ün impraist tudais-ch e il rest ha üna fuorma originala rumantscha ha eu tut quaist'ultima sco pro *tuargia*. Minchün vezz eir aint cha *pettenbrot* s'affà pü bain sco chavazin co *put in bröch* o *pitt in bröch*; tant pü cha nus vain la medema fuorma dall'Alvra al Badus, cha in Engiadina inveza as müdla da lö in lö e ch'ella ais il main cugnuschüda in Engiadina bassa.

* * *

CHALANDA la — il primo del mese — der Erste jeden Monats: Carisch, Pallioppi.

Fuormas: III E. o. *chalànda*; E. b. fin e comprais Ta *chalònnda*; il rest da Fe a val e V. M. *chalénda*; Ra *chaléndra*. Eir utrò influenzà da chalender, Scu *trametter cul chalender d'Avrigl*. II e I *calònnda*, Vri *clònnda*, Sch *calánda*.

1. Dappertuot amò in memoria della generaziun media nel sen surindichà. Vain dovrà hoz, pel solit dasper'a *ils prüms*, *l'amprem* etc., per tuot ils mais a Tschlin, Vna, Ardez, Lavin, Brail, Zuoz, il Schams, Scheid, Veulden, üna part della Foppa, Luven e la Cadi: *chalònnda Settember*, *October*, *calònnda Genè*, *Favrè* etc. — Suvent eir sainza il nom del mais: *Sülla chalònnda faina quist e quist; quist eivna chi vain esa chalònnda*: Ardez. *Damaun ei calòndas*: Cadi. — La granda part del territori il douvra da preferenza davant ils mais da Marz, Avrigl e Mai o l'ün o l'oter da quaists. Gewöhnlich für März, April und Mai, kann aber auch für andere Monate verwendet werden: Sagogn. Auost ais eir ün dels mais preferits: *Chalendr'Auost* Ramosch, Cierf etc. — In tscherts lous vain el amò dovrà alla veglia, ils 13 del mais: Susch; *er ussa pils 13, ils prems alla viglia*: Praez. — Utrò sta'l per sparir: *uossa da rér, avaunt da mia algordentscha bger, uossa pel solit, ils prüms*: Schlarina; *i schävan la chalanda per ils prüms, uossa pü*: Samaden; *igls vigls vevan bler cun que, cun quellas calòndas, per tut igls meins*: Scharans; am Verschwinden: Laax; *Calònnda da rar*: Cunter; *mò per l'aura: ussa vein calònnda, schi l'aura sa volva*: Trin. — Chalanda Mars per ils prüms Mars s'ha però mantgnü generalmaing.

Lit.: . . . ed intra in carica chalanda Schner 1894: Fögl 93, 4, 2. Calond'Uost dallas $4\frac{3}{4}-7\frac{1}{4}$ suenter miez di succed'eis: Cal. rom. 60, 1. L'avertura davent' aber pér Calonda Zer-

cladur: Gas. rom. 58, 9, 4. Chialanda: Calenda — Nomencl. volg. it. 1666. Chialanda: der erste Tag des Monats — Man. Lans. 53, 17 sec.

* 2. La Foppa clamaiva e clama inqualvoutas *calonda stad* ils 1 Jün: Ruaun. Calonda stad 1 Juni (Gruob): Bauer. Als früher die Lungnezer ihre Ziegen nach Vals trieben, um sie dort zu verkaufen oder gegen Speck um die Milch ließen, nannten sie den Markttag *Calondas* (11. Juni): Lugnez.

3. Dovrà sulet, sainza il nom del mais, piglia Cal. in divers lous ün s final (accus. da calenda). *Oz egl calandas*: Ferrera d. a. — Quaist ais sur tuot il cas nella Cadi da Trun a munt. Calondas, las, der Erste des Monats: Carigiet. Gl'emprem gliendischnidis dil Zercladur crod'uon sillas calondas: Gas. rom. 63, 22, 2. Las Calondas ha ei tunau, camiau e draccau...: Gas. rom. 62, 40, 2. La glina pleina dellas Calondas vegn cun suffel: Cal. rom 63 Fanadur. — Las Calondas porta lu il bap de casa la fadiglia dil meins agl ustier enstagl a casa: Gas. rom. 65, 1, 2. Qua podess'el esser eir plural. — In qualvoutas piglia'l l's eir cul nom del mais: Anno 778 sin la mort d'avat Adalberon II ei per Calondas de Favrer il pietus...: Amitg d. Rel. 38, 53, 421.

4. Ils noms Favrer, Mars, Avrigl, Mai o üna part dad els, seguond il lö, piglian la funcziun d'adjectiv e per conseg. l'a fem. davò Calonda in I e II surtuot dal Schyn inavant vers la Surselva, spezialmaing in tuot la Cadi: *Calonda favrèra, marsa, magia*: Veulden. C. marsa, avrela, magia: Trun, eir Carigiet. C. marsa, magia: Huonder. Calonda maja: Am. d. Piev. 49, 24, 95. Calond'Avrela: Gas. rom. 59, 15, 2. Eir nel vegl engiadinalis and chattain nus fastizis: Par lg prüm hann els urdino chia scodüna cuuiaunza daia imünchia an par Chialanda Megia fer lyr tuot aschantamaints in baselgia...: Stat. Schlar. 1609 An. IX, 164.

* 5. A Trin vain Cal. eir dovrà nel sen da: prüma quindeschina del mais: *en quella Calonda sai jeu bu pagar* (avant ils 15).

6. *El paga lu Calonda Mai!* (niemals) o: *Quei sal ir a tre en a Calonda Mai!* (das hat er gesehen!): Trin. Allusiuon a mai = nie. — Eir *Calondas grècas, calonda grèca* — aint dall' Italia, ma rar.

7. A chaland'Avrigl vain sco dapertuot tramiss in Avrigl cf. *Nar d'Avrigl*. A Sent vain fat quaist a Chalenda Mars.

8. **Superst.**: *Calondas sin mesiarma* (marcurdi) *a venderdis vevan ils vegls buca bugen, pertgei ch'ei dess lu in schliat meins cun schliatt'aura*: Mustér. *Üna part uâran* (guardan) *blèr süla chalēndra, sco da n'an arar als chòmps — i disch'an chi n'a vegn' usché bēlas* (bellas) *spias — d'a n'a spònðar grāsch'a, chi mor' ora'l tschisp* etc.: Ramosch.

9. **Prov.**: Bella Chalanda, trid mais; — e viceversa: Trida chalanda, bel mais: Vital An. XIII, 17. — Il proverbi: stgiras calondas e clar meins, para buca se verificar: Gas. rom. 62, 35, 3. Dapertuot in I, II e III in da tuottas sort variantas, sco: *Bèlas calondas, pōr* (povers) *meins*: Ziraun. — Ma eir il contrari: *Claras calondas a clar meins*: Mustér. *Bialas calondas a bi meins*: Medel. — Bler pü rar co quel cul contrast.

Calanda mascha (Chalanda Mai) *setscha,*
E'arva sin mintga tschëtga, (tschücha)
Calanda mascha bletscha,
Mintga bòtta sètga: Ziraun, Mathon, eir III

ed I in diversas fuormas.

Chalanda Settember

Chi voul rafchdiv il prenda: Vital An. XIII, 164 — eir Schams e probabelm. utrò.

Chalonda Mai — cur cha'l cuc chanta,
Schi fain n'a manca: Tschlin

Da tgaland'Avregl
Po igl pucr da sugliel (sulagl)
Cugl laz (lat) *or d'nuegl:* Stuls.

Caland' favrèr
Mèaz digl faign aign janér: Ziraun

Chaland'Avrigl

Quaranta ch'eu pigl: Vital An. XIII, 164 = Eu tegn pel nas a blers.

Pover quel mais ci ho Calonda sön'na dumengia: Lanz Biv. 160. cf. eir 8.

Chalenda Mars, cha'l jat ef ars: E. b. rima infantila — per far rir ils infants.

CHALANDAMARS il e la, festa d'infanzia e giorno d'elezioni. — Art Kinderfest und Wahltag.

Fuòrmas sco sura; cf. eir Nr. 4 e l'ònida Marsa II V. d'A. Alvagn, Le; Sss Mo; Mar: l'anda Marsa. — Cur el glivr'in *s* = masc., in *a* = fem. *Ils vegls schav^{an} „la chalanda mars“, ils giuvens, il ch. m.*: Segl.

1. In bod tuot III e II fin al Schyn granda festa pels infants. La daman ant di o, seguond la contrada, eir plü tard, magari la davomezdi, cumainzan els ad ir per las vias — in bler lous travestits o mascrats — cun enorms talocs, zampuogns, plumpas (enormi campanelle) — suvent della grandezza d'ün cheu —, s-chellas, qualvoutas eir brunzinas, sclingiand, chantand chan-zuns, dschand sü poesias o fand discuors nellas chasas e pigliand sü robas mangiativas e raps o be las ünas o ils oters, seguond il lö, per far üna marendà in cumpagnia (latmilch pel solit, a Samaden la tschigulatta) o purtar a chasa e far far l'ustrida, quaist'ultima eir insembel, o oter.

„Quaist s'ha mantgnü in Engiadina bassa amo a Ftan, Ardez e Tarasp“ disch l'Engiadinalais 81, 6, 3. L'autur eira tuot oter co bain infuormà. Nus il chattain amò adüna a Tschlin (eir mas-crada), a Ramosch: *i dév^{an} sé^{al}, lura vendévn^a i fév^{an} ina tschaina insembel (lat milch); ossa raps, cassa par far viadi. Als juv^{ans} van la saira d'not intuorn cumün pro las juv^{nas} a tor sü al chalendramars (padlanas, uatschs etc.) — sunáders (ball).* — Eir ils hommens e las donnas: *La duman als mas-chals jév^{an} cun in toc fuatscha düra a bāiv^r al vinars in ustria, — i las femnas vevan la sâira sco'na tschâina par dar adiôu als plazs da filar — lura dera glivrà cun ès:* Ramosch. A Sent s'algorda amò la glieut veglia *chi jev^{an} intuorn a tor sü sem chònv, jötta id arbeglia i las mammas fév^{an} lura la dustrida cun tót.* Sparì da läng innan, ma nels ultims ans tuornà in üsi. Scuol il cugnuoscha be tras ils oters, Tarasp al contrari l'ha bain mantgnü. A Ftan fa el part del schüschaiver (cf. quaist). Il pü grandius ais el in Surtasna, inua el fa part sco a Ftan dellas festas organisadas per la tscherna della suprastanza, ils uffiziants etc. (cf. cuvi).

Ad Ardez as clama il di da cuids svess: il chalondamars — *la juvantüna à 3 davomezdits i traïs nòts bal, tschaina in cumuniun, las juvn^{as} pisserèschan p^{al} mangiativ e'l s^u juv^{ans} p^{al}*

vin e musica. La sauénda (seguonda) *saira vegnən la juvnəs cun schòcca còtschma alla veglia cun curduns dad' aur intuorn* — e *la tèrza in mascrada*, la festività finischa cul tramagl dals paurs (4ª saira); pü bod eir quinta saira pels ufants. — A Guarda e Lavin ultra ils Talocs etc. eir scrollas, scròls (Schnarre, raganella, crécelle). I vain tut sü charnòm, chastognas, arbaglia, ris, juotta, ouvs, brümlas sechas. Tuot quaista roba vain portada pro quella duonna chi surpiglia da far ils giantars = *la padruna da Chalondamars* (Guarda), *la massèra* (Lavin). La raccolta sto esser discreta, perchè ella basta per cha'l's puobs possan mangiar ün eivn'alla lunga in comün in quella chasa; *6 dits indavorouda, la dumengia eir ün majöl vin, minchün pòrta seis plat e sia pusada e iün öv e iün plat farina ed iüna mezza nouda d'painch*; — *l'ultim dì survegnna üna fuatscha grassa ün pa d'ustrida ed iün öv culuri*. Mincha dì van ils puobets pitschans chi nü van amò a scoula cun ün pér zampuogns clamònd ils puobs a jantar. — Uossa vegnna invidats ün di eir ils magisters ed il ravarenda. — Quaist as repeta bod dappertuot eir in E. o. *Il 6^{avel} dì, di da cuits, la massèra invida quels, chi eiran its cul sach, al vin chaud*: Lavin. Tenor il quantum da roba chi survegnan po que rivar per 8 fin 10 jantars: Guarda. Eir Ftan pü bod 8 dis. Da pü vegl gniva eleta üna speziala giurisdicziun da mats a quaista mera cun cuvits, bursêrs, hom da füras etc. cf. Ritz An. XXIV, 149, Ledscha da Chalandamars. — Susch ha, sco dit, il chalondamars alla veglia, ils 13, in quel dì vaina müdà uffizi — *ils ufants van 3 dids cun zampuogns a sunar aint la prümavaira subit davò jantà. Ils 13 vani cul sach a tour sü la mangiativa. 7—8 dids sco supra — las pü bunas schoppas chi's mangia in tuot l'on.* — Per Zernez cf. Bezzola, Musa lad. 99.

Vain mis in obligaziun a nus tuots da scolar e talocar a tuot podair, per cha tuots benefacturs dvaintan bain comoventats a dar ün bun Chalandamarz: An. XXIV, 149. — Ma per commouver amò da plü vain dapertuot chantà bellas chanzuns, surtuot quella del:

Chalanda Mars, Chaland'Avrigl
Lasché las vachas our d'uigl —
Cha l'erba crescha
E la naiv svanescha —

in blerischmas variantas in part fich lungas cf. Vital An. XIII,
192 e Dec² I Ergänzungsband 162.

L'ui gl e diversas rimas ün pa sforzadas d'E. b. am paran
comprovar cha la chanzun vain d'E. o. Eir bleras otras vegnan
chantadas, chi differeschan da lö in lö:

O che gust, o che bel spass
Ch'ais per nus Chalonda Mars,
Tuot cuntasnts e bain fittats,
Cun zampuogns eir bain ornats,
Celebrain nus d'hoz il dì etc.: Lavin.

Da temp in temp fa ün magister o qualchadün üna chanzun
da chalandamars chi vain lura chantada regularmaing in quel
lö. In tscherts lous, sco in V. M. vain fat minch'an üna nouva,
lunga poesia chi relatescha eir dels fats politics naziunals ed
internaziunals avgnüts et oter. — A Zuoz per metter ün pa'd
sal nella chosa e rir oura ils dormunzs chantna perfin üna in
schalouver, chi del rest regorda la tragica chanzun del paur da
Flem.

Stai si, stai si Gian Paul da Flem
Las vaccas van tuttas lau en —
La prima dagl zampugn d'argent igl prim etc.

Ün mat dirigia pel solit il chant.

Las chosas descrittas as refereschan be als mats. Las mattas (povrettas) stan sco scortas a chasa. Fingià a Brail chattaina ün pa pü d'galanteria — Mattas portan salzizs e mangian insemel. Quaist as repeta in Engiadina, inua la festa ais stupendamaing organisada. Ün mais u pü aunz vegnan tres votaziun nomnos ils patrunz e las patrunas, chi aun da diriger la festa —. La penultima dumengia da Favrer ais *la prova dellas s-chellas*. Tuot la cumpagnia intuorn vschnauncha cun giaischlas grossas, dus cun sü sunaglieras sco chavals cun üna schliesa e las *vachas* (= tuot ils oters puobs na patrunz) vaun sclingiand. Il di da ch. m. vain lura tut sü chastagnas, liaungias e raps. — Eir cò sco utrò — fessal (lain spazzà) per s-chudér la pigna e rustir las chastagnas e furchetta e sdun da tour cun sai etc. etc. *Pover quel chi vuless disinuir quaista festa in ün möd o l'oter*. Zuoz. — Simla in tuot l'E. o. fin a Segl. Be a Madulein, la Punt,

Chamues-ch, Puntraschigna vain *il Tschütschavraun* (cf. quaist) in seis lö. — A Samaden vain impé dels padruns *il sagn* (signun), *il cassier*, *il postigliun* costümats, ils oters = *ils pasters* ed ils pü pitschens = *ils preparands*. Bod dapertuot in E. o. ed eir utrò vain trat la roba sün üna o plüs schlittas. Ils preparativs cumainzan fingià a büman. — Feista plaina d'vita. Bain different eira amò avant pac'ans quaist üsi a Segl ed in Val Fex: Fingià 8 dis avant cumainzan ils giuvnets ad ir sur mezdì *cullas sis plumpas e brunzinàs* per la vschnauncha intuorn, els entraivan aint illas chasas, i gaiavan in üna lingiada (Gänsemarsch) intuorn il sulér schlingiand. Il di da ch. m., al cuntrari, gaiavan els sainza zampuogns, cun *saléras* = s-chaclas lungas, bleras voutas da nuschèr, cun bels intagls, sco las solitas saleras, ma bler plü grandas, circa 30 cm da lungezza, cun divers chòtans o chaschottins per metter aint la roba survgnida. Ellas gnivan dovradas be per il ch. m.: *I las purtāv'an aint a culöz cun ün filasché, i pichāv'an cul vierchel trac, trac, trac.* *Lat mielch, chastagnas, salam. Eir mattas. Dus mats pü grands giavan cul chavagl a pigliér ils sunéders.* Uossa sco nel rest d'E. o.

A Cierf V. M. fanna ün grand viadi. La daman botezzas (allas 3) vanna sü Lü, da Lü a Lusain-Fuldera e da rituorn a Cierf taloccand; — i chantan i dischan sü poesias. Il pü bun scolar ha da far il discours grand, ün oter il cuort, seguond quant chi dan. Prossems dis — convivis. — *Avant cur 'cha'l's puobs dals divers lous s'inscuntrevan dera tremendas battòstas, quals chi jèss'an or d'via.* — A S. Maria giavüschna *buna spranza er scha'l toc fain e pitsch'an.* — Müstair ha ün cumendant cun sabel e polismütze.

Eir in Val d'Alvra e Surset dappertuot grandas battostas. — *La buobanaglia vers las 8 culs pli gronds zampugns e stgellas cunter Alvaschein — i stg^alòin^an (sclingian) par anvidar quels d'Alvasch. a far ina baruffa, er ussa, baruffas infamas — ussa pi moderó: Lantsch. Quels da Cunter cunter Riom, lura, siéva dat giu pil nas, s'univna ed ancuntar a quels da Suvagnin, ussa pli da rar, avant obligatori:* Cunter. In tscherts lous, sco a Casti, Tinizun etc. aise gnü scumandà d'as batter. Co davantav'igl bagn savens mal ampernevals cas e picas e mala viglia (vöglia) tgi cuzavan (düraivan) fin tgi eran carschias (creschüts) et er anc siéva. Tals sadems (Schlägerei von sa dar) en ossa per

vanteira tras igls lehrers e schulrats dismes, aber betg sainza ferma energia e fadeia: Casti. — Vasti^as da pástars cun flurs — schlitra cun broccas, chalderas, supcha da munscher sco cur tgi von ad alp: Marmorera. Ad Alvagni danna surtuot *arveglia* (Erbsen). *Cun quella vegneva a chesa faz la soppa.* La domanda maliziosa dels crescüts „*Egl sto l'onda Marsa ven scola* (vi'in scoula)?“ as riferescha al effet spezial cha quaist gener da vivanda prodüa nel apparat digestiv ed alla musica chi and resulta. Eir qua sco a Tschlin e utrò ils scolars grands van *an bagódas* (cf. bagorda = mascra) e fan da tuotta sorts nardats sainza schaniar gnanca ils magisters. A Lantsch han las mattas la *sievia grassa* (giövgia grassa) *igl medem sco'l's buops aber sainza sampugns.*

Dal Schyn a val, in granda part eir sur il Schyn ais la C. marsa — pel solit ün pa plü tard, vers la metà del mais, C. marsa veglia, suvent sainza ün termin propri fix — il di della tscherna della suprastanza. Cf. *Vischnaunca da Calonda marsa, cuvi, tschantada, plaz* etc. — L'an politic cumainza cun quaist di. Eir oters fastizis dell'importanza del dit term nels temps passats s'han mantgnüts infin hoz. A Calondamarsa ^antschéva la meréia (Pachtvertrag da mér = major), in paga ils tschains (fits). — Kündungstag — Vertragstag. Pachtverträge gehen von calondam. zu c.: Scharans. Ultra alla suprastanza gniva natürlalm. quel di eir nomnà ils impiegats comunals e da baselgia. — L'em-prema dumengia de Mars vigneva e vegn ancussa mez (miss) caluster — in baselgia: Tujetsch, Muster, Sumvitg. — A Luven (protestant) vain pro'l tscheiver, las nozzas etc. fat circa il medem sco pro'l ch. m. engiadinalis. — Eir la Bergiaglia festegia il *Calènda Mèrz* bod sco in E. o.: Soglio.

* 2. La roba chi as survain in quaist'occasiun: ir pel ch. m.; dar il ch. m.; survgnir il ch. m. (dapertuot ingiò el vain festegià).

Ling.: Dal lat. *calendae* il prüm del mais. In incripziuns suvent *Kalandae* (cun a). Da quaista fuorma avainse da partir. Per spiegar l'e della part suot d'**E. b.** e **V. M.** ans mancan las fuomas veglias. L'influenza da *chalender* o plütosta del latin classic per mez della baselgia ais pussibla. Nus nun stuvain pertant invalidar cha que as tratta d'üna zona intera chi, schabain separada da muntagnas, va eir in oters regards linguistica-maing insembel ed eira sainza dubi culiada tras la Val Vnuost ed il Heid. In üna part da **V. d'A.** e **Ss^s** s'ha masdà aint la

bun'anda (Tante) chi porta tuot quellas bunas robas. Il passagi dal fem. al masc. as spiega cun *il di da ch. m.* e la finischun consonantica in s. — Cf. eir Du Cange IV 481 Festum Kalendarum. — Sco il *Calendimaggio* in Italia (cf. p. ex. Anastasio, La Vita ticinese), las Matronalia a Roma, la feista dellas randolinas in Grecia, inua ils infants van il di d'chal. m. intuorn chantand e domandand duns (cf. Otto Böckel, Psychol. der Volksdichtung) e otras simlas, ais ella sainza dubi üna festa per la prümavaira „ir a schingiar aint la prümavaira“ a la clamar, far gnir, davò ils lungs e dürs mais d'inviern tanter nossas muntagnas.

Ma i non ais ingün dubi cha las tradiziuns frances han gnü üna granda influenza e and sun forsa il punct da partenzoa. Ils frances cumanzaivan cun quaista festività del rinasccher della natüra lur an politic sco nus. *Kalendae Martiae* a quibus veteres Franci annum auspicabantur: Du Cange IV 485. (Da notar la fuorma adjectivala del nom del mais.) — Singulis vero annis in Kal. martii generale cum omnibus Francis secundum priscorum consuetudinem consilium agebat (Pippinus): Grimm, D. Rechtsaltert. I 341.

* * *

CHAVRA la — capra, Ziege.

Fuormas: *chāvra* III E. b., V. M.; *chēvra* E. b. Br, Ze, E. o., II Sss Mar, Sta; *tgaura* II PI Rä, Bon, I Tuj, Med, Cad Di, So; *tgora* II Sss, V. d'A., Sch, Munt, DumI; *caura* da Domat fin e comprais Trun, eir valladas lateralas e Carigiet.

L'e e l'o generalmaing strets fin fich strets varieschan; III Ze ha e larg e **Munt** surtuot Präz o larg. L'a da Muster e quel da Medel, ch'ün podess alla pera, rappreschentar cun ä *tgäura* sun suhs del tuot spezials e differents da lö in lö cf. Huonder, Vorbemerkungen 432, Separat 2.

* 1. La chavra ais la vacha del pover: Fögl 83, 18, 1 — e dappertuot sco prov., sco: *Las chavras sun las vachas da la pōvra gliöt*: Vna. Seis lat nudrèsch e restoresch tuots, eir il pü pover, sco las frais-chas auas chi vegnan giò da nos munts. Perque l'ual, la valletta as clama *la tgóra dallas tèttas lungas*: Mulins, Val Fex. L'aua, la fontana, chi vain dal ot as diramescha da tuot las varts, sias tettas rivan a rinfras-char tuots. — In nossas valladas grippusas convain al paür da tgnair talas. Ils vegls 6—7 per chasa, in lous fich ots e badivs amò uossa

tantas o pac da main: Tschlin, Vna, Muntogna, Lohn, Mathon, Luven; o eir bler da plü, sco a Medel inua vain fat il renomnà *caschiel caura*. — Usgliö norma generala 2—3 per paür. Smiss han be S. Mur. e Schlarigna, ma eir in oters lous cumainza a chalar. — *Pi bod 5—6; 2—3 mintgòin* (minchün); *ussa ils ples* (plüs) *an gnòinas* (ingünas), *oters dus*: Lantsch.

2. La daman vers las 5 va il *chavrèr* da chas'a chasa o da quartier in quartier sunand cun seis *corn*, *chuörn*, *tgiern* fat d'üna corna d'boc — *era fani en pau d'musica ord lunder quels ca san far pulit*: Villa — o eir be schübländ con dua dainta in bocca e schloppand la giaischla (cf. *curnér*, *tibar*). Las masseras o figlias d'chasa *laschan oura las chavras*.

Beinmanvegl jeu solvel
Broda e bulzaní
Jeu pren miu tgiern e cornel:
„Schei ô, ch'jeu sappi î!
Ti - ro - la - ri - la - rela etc. Diversas strofas: Dardin.

Jeu vòmmal sillà pezza
A dòrmal tut igl di.
Las cauras vegnan sezzas [svessas]
Par far plischer a mi: Luven, sco sura (cf. eir *chavrèr*).

..... Na löng,
Schi aud il chiern del brav chavrèr Dumeng.
S-chellom! Las chavras sgrattan vi dal mür
Spettond il tröp: Planta Wildb. — Vuschs mat., M. Lad. 156.

Chi nun ais' pront per temp sto cuorer davò al chavrèr. Amò avant var desch ans as permettaiva a Ftan il di da San Gian il chavrèr ün bel spass cun las masseras. El sunaiva ant di (allas traïs la daman be in ün pêr lous) *ve som, in plaz i oura som*, lura, davent al sprun battü — e nossas pouvras femnas davò *chi in chautschas, chi in schocca suétt*, chi cun ün pe scuz e con üna pantoffla — ün brav toc a munt be al rupèt; *cusü üna rieva da tschella*. — A Cierf as ramassa la juvantiüna al di da San Jon sül cumün i cur *chi vain las chavras muolschna tóttas*; — avant faivna ün convivi, uossa vendna il lat e fan ün latmilch. — In oter cumüns vanna cun o sainza clam del chavrèr cun las chavras sün plaz o sü somvi o utrò in qualche clüs,

dinuonder il chavrèr cun seis chans las chatscha lura inavant. — Ellas fan seguond il lö e la saschun ün lung traged durant il di e tuornan pel solit la saira d'ün otra vart. — Clin, clin! i vain las chavras! tuot, specialmaing ils kindals cuórran a zevrar, surtuot las asólas, cun ün püschel da lana cotschna sün üna corna, ch'ellas nun gaiān pella prada o pels èrs e vegnan *pendradas* o pel cumün intuorn a lichar giò ils mürs. — Appaina a chasa vegnna *mufas* (munsas, mulsas gemolken³). In Sur-selva il mulschader nun sta dalla vart sco in Engiadina ed utrò, ma davovart cul cheu cunter la part davò della bes-cha e passa culla bratscha tanter las chammas davò aint. — Ingiau.: Tgau encunter tgil a diesch ca tilan dus. — Üna medaglietta romana nel museum da Vindonissa (Brugg, prüma s-chaffa a schneister entrand) rappreschainta il mulschader e la chavra exactamaing in la posiziun qua sura descritta.

Quaist ir cullas chavras düra da Chaland'avrigl (pel solit alla veglia, circa) infin october e seguond il lö e l'annada eir plü lönig, fin dezember o magari eir infin nadal; infin chi's po insomma. — Lura vanna pella prada e pels champs intuorn, sü pels rövens a sbloottar. *In utöñ a primavera van las tgòras sil buàl nua ch'ei betg frietò* (cf. frieta⁴): Präz. *Cu'gl pastur tgala da tgirar, van las tgòras sezzas pils culms a stattan 3, 4 èandas* (eivnas) *sainza vagnir a tgèa* (chasa); *lura frednä* (savuran) *l'ora; schi dat nev, schi vignäna*, — „ah, i mida l'ora, las tgòras vignän!“: Mathon. Be in tschert lous in E. o. suna condannadas alla praschunia per far lö als S. S. skiists o per spargnar il s-chars god.

3. Ellas san ir dapertuot e non temman ne grippa, ne oter e cuorran svelt. Dal muel gross as disch in tuot il territori „*la va sco'na chavra*“, tschantschand p. ex. d'üna vacha, cur cha la va adüna avant las otras o dapertuot in lous privlus. *Cur in po ir pulit, schi diina „al va sco'na tgora“*: Mathon. ... ella (la vacha) raiva be sco'na chavra: Puorger, Dun da Nad. 1815, 13.

4. Il bel tröp chi avant furmaiva e fuorma amò in tscherts comüns diversa tschientinera ais compost da ch. da diversas

³ munſcher, mulſcher, muſcher, muólſcher etc.

⁴ Die Atzung aufheben, den einzelnen von der Verpflichtung befreien, die Allgemeinheit auf seinem Boden weiden zu lassen — *qua ei betg frietò = qua astgan las tgòras ir dapartut. A Flerden a Masein eis ei frietò, mintgin sto far ir sil siu*: Präz.

colurs e razzas. Las plü frequaintas sun forsa las *cotschnaintas*, eir las *giaglias*, *tacladas*, *scrivladas*, *strâlas*, las *chamotschas* (calur da chamotsch). A Such clamna *chamotschs* chavras grischaintas cul cheu pitschen, sveltas, vivas. Frequaintas sun las *vallaisas*, grandas, chi dan bler lat. Tanter aint as chattan eir qualchünas *dal pagl lung*, *cun palégna lèunga*, *paléusas*, *palûsas*, *panderlîdas*, *barlatgèadas*, *zotlûsas*; *zotlüda*, *pacleida* as clamma la ch. cur cha l'ais plaina d'zottlas (Schmutzknollen).

* 5. Tuottas han generalmaing bellas cornas; fich raras sun las „toggengburgheras“, las uschedittas *chavras muottas* (sainza cornas). Ellas veggan trattadas nel tschantschar be cun dispretsch. Siand ch'ellas *barbottan* gugent — la chevras mottas barblöttan: Marmorera — as disch ad ün chi baderla blèr, chi ha adüna la bocc'avèrta: *tascha gio*, *chazra chévrä muotta* o *kel dô e dô scu üna chévrä muotta*: Champfér, Mulins — *kella barbòttu scu'na chevra móttä*: V. Fex. — *Kell'e la dreza* (dretta) *tgora móttla* (die kann eins zusammenschwatzten, steht überall herum und schwatzt): Alvagni. — *Mòrdar* (beißen) *sco ena tgora mutta*: Mathon.

6. Raras sun eir *las chavras albas*. *La chavr'alba nu vagn stimada*, *parché cha seis pail nu tegna chod*: Susch. Las cauras alvas ein pli sensiblas cunter la schliat aura: Villa. — Las chavras albas sun fallatschusas: Vital An. XIII 169. Clouder scu üna chévr'alba (Fröstling): Segl.

Da l'otra vart vain dit cha *lur lat sèrva da madschina*: Tschlin; *ch'el saia più fin*: Zuoz; *pü ducsch*: Chamues-ch; *eir lur charn*: Lavin. — Dalla rarità da quaista razza vain la locuziun fich derasada in tuot la Surselva e Grischun central *ir* (*ecr, oir etc.*) *sin cauras alvas* = ecr per far ena tgosa et aloura savecr far navot per en mutecf. u l'oter betg prevedia: Surset. Andare in cerca di capre bianche; il che è quanto dire, essendo esse molto rare: andare invano. — P. ex. Cur ün mat va davo üna matta e ch'ün sa ouravant ch'el nun la survain. — *Ti vas guess en Tujetsch sin tgauras alvas, sch'jeu sai zitgei*: Muster = sainza rizzar oura inguotta. — Eir cun oters verbs o sainza verb: *vurdar*, *mira^r* *sin cauras alvas* dum, unnütz herumschauen (bei der Arbeit oder sonst) — *mira^r ch'in sa bu^a nua*, *mira^r a perder*: Ladir; auf jemand warten und so nichts tun, buc esser attents etc. — becca patertgèa ve da que ch'ign de (disch): Mulins. — . . . el non haveva zieva las experienzas

fatgas ne peda, ne buna vöglia plü da lavurar sün cauras alvas (per inguotta): Bühler, An. I 16. — ... denton fan ils grischuns meglier de star en lur tiara che d'emigrar sin cauras alvas (ins Ungewisse): Am. d. Piev 50, 52, 93. — Ina talla admoniziun ord bocca d'in respectau um . . . duess tuttina quietar empau la febra d'emigraziun e far ponderar madiramein avon che se metter sin in riscus viadi de tschei maun della mar — sin tgauras alvas: Gas. rom. 59, 35, 2. Ils 20 000 fr. bess [büttats] ora el budget . . . ein totalmein vegni strihai per bucca spender danès „sin cauras alvas“ q. e. nonsavend per tgi e per tgei: Gas. rom. 58, 29, 2. „Mo culla inculpaziun sin cauras alvas [ins Blaue hinein] che . . . , ei mussau si nuot: Gas. rom. 58, 36, 1. O ti tapalori, veggan ils Schvyzers e Laventiners mo sin cauras alvas?: Tuor, An. XI 139. *Jeu fetschel buca tschòina sin cauras alvas, cur in sa nuot sch'el vegn ni buc:* Breil. *Far ir sin cauras alvas* = tgnair pel nar, menar pel naso. — El (Dr. Giusep Huonder) ei . . . selubius, de far ir sin cauras alvas siu naiv vischin . . . : Cahannes An. XXXI 4. *Schar mira^r o mussa^r las c. a.* voul dir tgnair ün ufant cul cheu tanter ils mans davò las uraglias e il dozzar sü — per spass o inmatschand, eir trar per las uraglias, I e II cf.: metter il *cheu* tanter las uraglias. —

7. Bler plü frequaint (dal Alvra al Badus) ais per la stessa chosa l'expressiun *schar mira^r (vurdar, ver) las tgauras digl uestg* (episcopus). — Sch'in buob marviglius (bondrius) vul mirar elllas, tegn ins ils meuns de mintga meun il tgau, aulza el egl aul e domonda: „Vesas elllas?“: Ladir. — Tei vi jeu schar ver las cauras digl uestg! Der Bube wird erst niedergelassen, wenn er antwortet, daß er sie sehe: Ina alva, ina cotschna, ina nera, ina blaua etc.: Dr. Tuor, Glion. — Oters laschan guardar aint il spejel. — Quel sa tudestg sco las tgäuras digl uestg! (nun il sa, o il sa fich mal): Curaglia.

* 8. In III vain ál lö del ovais-ch il *vicari*, eir in II fin al Schyn. — D'üna trabla (parevla) ida probabelmaing a perder, chi trattaiva, para que, il vegl tema del armaint fomantà, chi per survgnir erba avaiva gnü la glüminus'idea d'as far trar sü cun üna sua sül tet del clucher inua eiran traïs fastüts e rivet natüralmaing stranglada — s'ha fuormada l'ironica locuziun *scòrt scu la chévra del vicari*, cf. eir Pallioppi. Vulair esser scort scu la ch. d. v. significha: vulair savair adüna tuot: Chamus-ch. *Tü chavra da ficari!* du dumme Gans: Müstair. Üna

combinaziun tanter las duos ultimas locuziuns ais quella da Mulins *scòrt scu la tgora digl uestg.* A Brail dischna eir *scort scu üna chevra sainza cho.*

* 9. La ch. ha uschè granda part nella vita del paür grischnun cha sias qualitats e seis debels passan ad ün passar metaforicamaing ad oters essers vivaints o chosas. — *Quéi ei ina tgora, üna chavra* etc. as disch dapertuot d'üna vacha maira, gnüda giò, pitschna — *üna tgorètta* —, chi maglia mal, chi dà pac lat, chi ais uitta (cf. quaist), chi non ha ingün pos, „malruasseivla sin il pastg e nauscha cun las otras en nuegl — ca maglia mal e va adina a currén sil pastg. — Che bun molscher ch'ell'ais (la vacha), lama sco'na chavra: Puorger, Dun da Nad. 1915, 23. — Cf. eir 3.

10. Per l'uman serva surtuot la maigrezza della ch. sco punct da cungual. *Maigra, sècha sco'na chavra* as disch in tuot il territori da femnas, qualvoutas nel masc. eir da mas-chels — *quei ei ina tgäura crappada* Medel eir simplamaing *ina tgäura.* — *quoi'in magher sc'ina caura denter ina pròit:* Breil (probabelmaing d'incler tanter ils madèrs dellas paraits da tablats da' madéra) — *méger ch'el gèss tras las cornas d'üna chévrä:* Zernez — *quel pudess eir bütschar üna chavra tanter las cornas:* III surtuot *E. b.* — Quaist voul dir ultra l'esser majer d'avair üna fatscha stretta: Strada. E mi' Annigna . . . pudess bod bütscher üna chevra traunter las cornas, taunt megra ch'ell'es gnida: Melcher An. XXX 193. — *Quel po mütschar tanter las cornas d'üna chavr'ora:* Strada.

11. Las diversas parts del corp servan spess da cungual: *vantrigls scu'na chevra:* S-chanf, *chommas chavra* (bod stiglias, bod X-Beine), eir *tgil tgaura* ha quaist ultim sen; *aver dess, diess da tgora:* II = goba; cf. la chanzun tirolaisa: . . . hot Ohren wi'an Esel und a Buckel wie a Goas!, *culiez tgora* (maigrezza, dapertuot); el *o en brost da tgora* (schmächtig): Cunter; *membra da tgora* (stiglia): Riom; *pe da tgora* (Klumpfuß). Eir otras caracteristicas fisicas: *tuoss da chavra* = tuossetta sècha: Lavin; *sbeglér scu'na chevra:* III (laut schreien, weinen).

12. Ma eir qualitats chi reguardan il spiert, surtuot vizis: *ver merveglias* (buonder) *sc'ina caura:* Lugnez. *Gulard scu ena tgora:* Savognin; *inguord scu las chevras:* S-chanf; *ver spir cueidas sc'ina caura:* Lugnez — *esser pe co las chavras pels*

sejels: E. b. (nel medem sen); *ir lichond e piclond sco las chevras*: Zernez. —

* La chavra ais üna bes-cha guerragera per conseguenza as disch: *i para be duos chavras* cur cha duos as dispittan: Susch; *dantiglius sco la chavra*: Guarda; *avär sänch chevra*, streitsüchtig sein: Champfér; *far se tgaura burida*, ein mürrisches Gesicht machen — *vurda^r sc'egna tgora canada* (scannata) Ferrera d. a. — Eir la sensibilità pel fraid e la dolur serva da comparaziun: *üna pouvra chevra* = persuna cloudra: Champfér (cf. eir 6). *Kikò sumaglia alla chevras*, schi vain be ün pér guots, schi sum las chevras dalum a chesa: Champfér; *Gl'ei buc aura pilla caura* (cur ca fa ruh): Vrin. *Tgoras e miráders on gusént sulegl*: Lantsch; *tmuoss scu'na chevra*: Schlarigna.

* 13. A quaist e al star gugent intuorn oziusas, as referescha la locuziun *èsser üna chavra* chi in reguard ad ün mas-chel voul dapertuot dir: ün hom sainza curaschi, sainza pled, ün valanüglia, nosch lavurader, chi non vain our d'ün fat. *Chegl e'na detga tgóra*: Savognin. — Eir per personas saimplas: Avair ün spiert sco'na chavra, dumm sein: Müstair.

* 14. Reguard allas femnas = baderlunza, chi saglia intuorn dapertuot, legera, choda. — *caura*: ina femna ca va tugi [tuotta di] per las vias entuorn dond dalla bucca: Riein; *tgaura digl uaül* ina che va pellas casas entuorn tudi a paterlòn: Mustér. — Fich sovent vain dovrà il nom della ch. per indichar üna femna, matta giuvna chi ha ferm dabsögn d'as maridar. — *Quei ei cauras de pucaus!* (dit sainza malizia, suriand): Castrisch. Ma suvent nel sen da, „Mädchen, das den Burschen nachläuft, mannstolles Mädchen, auch Weib“ (ün pa dapertuot ma surtuot in I e II). *La Stina va suenter ils mats sco ina veritabla caura*: Zignau. *Quei ei ina detga tgaura*, Bubenmädchen: Cadi.

Caura dal cumin,
Murònza da finadin
Spusa da nigin: Trun.

Las tgoras viglias letgan er bugén sal!: Präz. *Las tgauras giuvnas letgien bugén sal, las tgauras veglias van cun satget a tut*: Tujetsch.

15. Per mas-chels = *boc*, ma eir: *quel fa per femnas sco las cauras pil sal o far not per ina sco las c. p. s.*, sterblich verliebt sein: Lugnez (cf. eir 12, la cuaida); Eir generalisà, per

avair l'arsaia da qualchosa — *far not per danès sco las cauras pil sal* . . . gie quels van perfin suenter caussas che vegnen requiridas dall'apotheca sco medischina, suenter nitschollas, farbuns . . . e fan per da quei sco las cauras per sal: Tuor An. XIII 268.

* 16. La ch. serva ad exemplifichar da tuottas sorts: *Uschè löng chi vain cun üna futschigliada be tant co la boccada della chavra, cunvaina sgiar*: Scuol. *Las tgoras, sch'ign tegna bagn, schi vegnni schlèatas, sch'in tegna schlèat, scha crappane*: Scharrans. *Tgalà da far qua tgoras aint e tgora ó disch il pur da Lantsch alla buobanaglia chi fa granda rumur currand intuorn, aint ed oura*. — Cur ch'ün prouva da tuot las manieras da far qualchosa sainza grattiar, disch il medem cun ün pa d'malizia *lascha toi* (tü) *anval* (be), *la tgora fo schon!* — Fich derasada in Engiadina ais la locuziun *as dispittar per la lana della chavra* (um des Kaisers Bart): Vital An. XIII 142 = La ch. ha il pagl cuort e üngüna lana. — Chi per la terra combatta e s'rampuogna, combatta e s'rampuogna per ün piz d'ün'aguoglia, per la sumbriva dal asen e lana da la chiavra: Abyß III 58 e Fögl 87, 10, 3. Cf. eir: rixari de lana caprina: Horaz, Ep. 1, 18, 15. — *Al nu s'ha fat nüglia, mo schi dera la chavra d'ün pover, schi crapevla* — in cas d'ün accidaient: Scuol. *Ussa quel vo cula tgora sela fiera* (culla chavra sulla faira) = far encunaschent enzitge tgi era zuppó. — *I vign cula tgora sela fiera!* (Ich bringe es 'raus, wenn niemand den Mut hat, mit etwas herauszurücken.) *Gnoin a dastgèa gnòir cula tgora sela fiera anfòin* (toccan) ussa: Lantsch. — La chavra tanter la parait ais fingià statta manziunada (cf. 10) *far canéra sco ina tgora tranter duas parés*; far mitgiert sco ina caura en ina preit I e II. — *Quel tgònta scu ina tgora tranter la seif* (ün chi ha üna trida vusch): Lantsch. — *Ad e tgod, tgi las tgoras ston ifar*: Mulins. — Sten frequent, per dir cha'l moc penda gio pel nas ad ün ufant, q. v. d. ch'üna chose ais in ün lö scu mandà, ais tü *asch las chavras chi van pals sejals*: E. b. (cf. eir *asola*) o eir *avair las chavras chi güdan metter iiert*: Zernez. Cur ün ufant ha pers blers daints, ais sdantà, as disch *hest tatò la chévrä?* III e II. — *Pegliar a tgora móarta* = portar ün ufant sün las spadlas: Lantsch (cf. 19).

17. Tanter ils proverbis fingià manziunats e quels amò da manziunar il plü frequent ais quel dellas chavras veglias.

Chavras veglias e giallinas giuvnas sun per l'economia: Vital An. XIII 143 e 168. — utrò per la chasa — dapertuot in da tuotta sorts variantas so *gaglinas giufnas e cauras veglias bunas casarinas:* Schluuin. *Gillinas giuvnas par uvér e chevras veglias par dar lat:* Val Fex. *Chevras giuvnas e giallinas veglias non sun per la chesa:* S-chanf. *La chavra veglia va in cha dal poer diával a crappar:* Müstair. — Ma güst veglias sco l'an del cuc, ch'ellas crappan sainza chi's possa giodair la charn, non as das-cha laschar gnir: *Chavras veglias crappan in chasa da la narramainta:* Ardez. *Tgoras viglias stoni mazzar, aschiglioc samazzani sèzzas,* II. — Frequaint e derasà ais eir: *Ils buns impississamaints* (inspiamaints, cunsegls etc.) *e las chevras zòppas vegnan davó:* II e III. *Ea saró la chevra zòppa:* Schlarigna — as disch cur ch'ün arriva üna pezza zieva ils oters o zieva l'ura fixada. — Il paur sto savair trar sa chavra, la ch. da norma del uordan, dellas qualitats del paur svess: *Cogas cauras, cogas femnas:* Villa. *Diavals da puers e diavals da tgoras:* Mulins. *Giavel purs a giavel cauras:* Villa, I e II. A quaist as referescha sainza dubi il profetic dit del chavrer: gli'era en eda ki (qua) ainten la nossa vischnaunca in curèr tgi lascheva savens eir (ir) las tgoras aint igls pros. Igls vafschegns murmagnevan cun kest curer parveia da kegl; mo el niva a deir (dir): „*tgora vòssa, prada vòssa*“: Mons, eir utrò il medem raquint p. ex. Scuol: *chavras da paurs i prada da paurs.* — Oters prov.: *las cauras en las caglias* (bos-cha) *e las cuschanieras en cuschina dei in buca envidar:* Vrin. *Cauras en caglias e femnas sin platta sto in buc dumandar, schi maglian:* Pitasch. *Cu la tgor'e carpada gidi poc dar arbeias* (Lorbeerfrucht als Medizinal): Veulden, Medel = I's sto güdar per temp alla glieut e allas chosas. *Als ommans is clappa p'al pled e las chévras p'allas còrnas:* III. *Cur tut che di che la caura sei gaglia, sche ha'la in tac zanùa:* I = cur cha tuot disch dal mal da qualchün, schi qualchosetta sto esser o — cur cha tuot sustegna üna chosa, schi ailch sto esser landervia. *Ad ina caura jastra mett'ins buca si stgela* (s-chella): Lugnez, Tujetsch = ins lei buca vignir ella suprastonza in ch'ei buca burgheis. *Biaras cauras sa morden, mo biaras nursas vegnan parina en ign pign camon:* Riein. — *Allas chevras gusta pü bain ad invuler ün plüch stram our dad iün iüert cu'l meilder fain in presèppan:* S-chanf. Üna buna part da quaists proverbis sun nel istess

temp eir reglas da paurs. Amò ün pêr: *La primavéra stiarner fain, ne stiarner cauras:* Surcasti, I = las chavras *strüzzan* = cleien oura il bun del fain e büttan davent l'oter. Sch'ün non las lasch'ir oura per temp, schi'l toc del fain patescha. *Cur cha las chavras as strusch'an süi pals mürs, vaina plövgia:* Tschlin. *La damaun de S. Benedetg pli bugen la caura crappada en nuegl che cambrida* (Frost) *sils pegns* (pins): Vrin.

* 18. **Rimas infantilas, superstiziuns etc.: la tgevra vo si pal mir e'l betg vo litgand si tgil:** Marmorera.

Ora, bell'ora,
Martin va culla tgora,
La tgora va tut en trot etc.: Cunter (lunga seria da vers)
per far scolarar se (sü) e per dar curtarella.

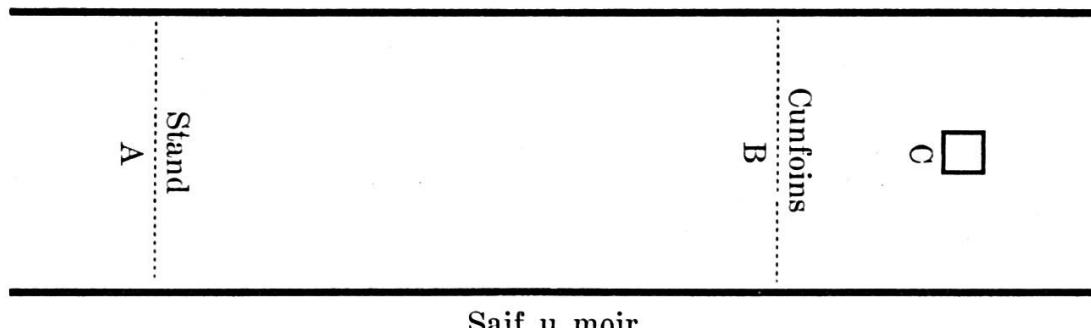
Ora sin biall'aura — Martin ha tratg la caura — La caur'ha fatg tschun bucs — Martin ha stranglau tuts. — La caur'ha datg in bèschal — Martin ha tratg il tegen etc.: Riein. *La tgaura mòrta* (cf. eir 19 e 16) ais ün imagna per spaventar ils ufants. „*Mo mai (it be) el fein, sché vegn la tgaura morta:* Selva. Eir *anflar* (chattar) *peis caura en in purseppen:* Lugnez — ais ün striöm chi vain avant ün pa dappertuot. — *Igl ischéar* (in spiert in furma d'ina persuna) gniva da notg a munſcher las tgoras — anc ussa da quels tgi craian — la damaun danna lu betg latg: Casti, II, I e III cf. *dischöl* e *discheriel*.

19. **Jous** (Giuochi, Spiele). *Dar la caura* (giovar alla chavra) I e II. Ils üns davan la caura: Bühler An. VIII 298. — Diversas manieras, dus dellas qualas sun descrittas in Dec. II 202 No. 33 e 34. No. 33 correspuonda al *iovár a la tschutschla*: Sent, cun ün'ungla d'bouv, eir utrò in III cun oter nom e *a dar a la pòrtga*: II, Dec. II 203 No. 37. — La chavra ais rappresentada in quaists jous tras ün toc lain cun dus roms, ün'ungla d'bouv etc., cf. in quaist regard Rütimeyer A. f. V. 20, 329 ff.⁵ — Il pü frequentais ün terz gö chi vain giovà in tuot I e II surtuot sül pas-ch, aint in alp, sün prümaran etc., in occasiun da masüras od oter, dals mats, vaschandèrs etc. (Hirtenspiel) ma eir nella champogna intuorn comün. Discrettas diversiuns da lö in lö. Nos collaboratur da Lantsch disch: *Dar alla tgora* (par buabs). Lía (lö) da *fuiéar* (giovar): ina vòia (via) trantär duas

⁵ Schweiz. Archiv für Volkskunde: Über einige archaische Gerätschaften und Gebräuche im Kanton Wallis etc.

saifs u duas biez (bietg = chasamaint), nutgi passa betg blèara gliaut

Saif u moir (mür)

Mintga búab o in pal odar in fest (bastun). Oin (ün) e igl pástar. Igl pastar sa posta sillia lengia B dad in man (dad üna vart). Igls otar buabs en (sun) sigl stand A cugls sèas fests. C e in stétgäl (Block). Quels sin A patan (büttan) igls seàs fests e amprovàn da far dar antúarn igl stetgal. Dátal antúarn (sch'el da gio, crouda), schi amprova igl pastar spèart da metter sòi (sü) el avant tgi l'otar vigna da tgappar igl fest e turnar tar A. Cupétgal betg igl stetgal, schi tòira (tira) igl sagond igl pal, siva igl tèärz, quart etc., anfòin tgi òdin totga (infin cha ün tocca) e fo cupitgèar igl stetgal. Dantant tgi igl pástar metta soi el, amprovani da fusòir (fügir) anavos cugl fest. O oin igl fest an mang dantant tgi igl stetgal e sidrez e igl pástar po tutgéar el, schi sto quel búab siva èassar pastar e igl sià (giö) antschéva da nov.

Ei vegn getg (dit): „caura tia“ ent il far giu la caura. Quels ca train, gin (quels chi tiran dischan) mintgaga: *caura!*: Sagogn. — La granda part dels descripturs nun discuorran della saiv o mür sco in principi della descripziun da Lantsch. Pel solit vain'el giovà in lous fich spazius in mez al verd. Il stetgel (stöchel) consista bod dappertuot in ün lain cun trais roms chi fuorman ün trapé per il metter guliv sü. Cf. Rütimeyer A. f. V. 20, 357 Fig. III b. — *Jóar la chavra mórtia* = pender via d'üna tretscha (co e chi?): Müstair (cf. eir 16), *dar alla tgora móarta* Brinzauls, ein Kinderspiel. *Jovár a la chavra zòppa*. Ün ufant cuorra davò'ls oters sün üna chamma, tgnand in man ün fazöl cun aint ün nuf. Ils oters cuorran intuorn el ed il tizian (necken). El prova da toccar qualchadün cul nuf. Quel chi vain toc ais la nouva chavra zoppa e sto cuorrer sco seis antecessur sün üna chamma davò'ls oters: E. b.

* Il gö principal descrit plü in ot ha gnü tanta influenza da laschar blers fastizis nella lingua: *Dar la caura*, in die Enge treiben: Glion. — *Quel a fatg giu caura cun quels da dar jass* — hergenommen, alles gewonnen: Laax; *dar la tgaura*, schön tun, liebäugeln. *schar giu caura*, jemand frisch die Wahrheit sagen, ausschelten: Duvin e utrò. *Chavra* ais eir il nom dels *fisegls* (Bohnen) per giovar alla tabla (Mühlespiel) — *magliar üna chavra* = gudagnar ün fisegl. Gö da chartas: *chavra* = cuntrari da *boc*, q. v. d. charta chi po gnir tuta (gestochen). Cf. eir Schweiz. Idiot. II 459.

20. Clam e nom infantil per la ch. = *sila*,⁶ eir *titta*, *ghizza*, *nina*, *nossa vacca*. Il mas-chel: *boc*, *buoch* etc.; ils pitschens: *aföl*, *a sola*, *kiz*. *Tgora nuvella*, Mulins, *tgora cugl emprem ghizzi*: II, *chavra da priüm lat*: III, I (die zum erstenmal geworfen) cf. eir *starniglia*, *primaröla* etc. — *Tgora fallida*, zuicca (unfruchtbare Geiß), cf. eir *sietg*. *Chavra còzza* = einzitzige Ziege: III. Cf. eir *sgròmbla*, *sgòrgna* = alte magere Geiß. Kollektiv: *chavròm*, *chavrèr*, *chavrai*.⁷

* *Las tgoras* = surnom da quels da Stirvia.

* 21. Oters quadrupeds: Dapertuot = nom della femna da bes-chas caprinas sco *chamuotsch*, *tschiervi*, *chavriöl*, Brinzauls *tgamutsch-tgora*, alias simplam. *chavra*. — *Chavra sütta*, *setga* etc.: III, II = junge leere Gemsgeiß, eir *tgora vöda*, *vita*, *veida*: Curius ais *tgevra vegdra*: S. Mur in quaist sen — probabelmaing influenzà da las penultimas fuomas. Il mas-chel as clama *boc*. — Figüradamaing as disch *chavra sütta* eir d'üna mamma chi non ha lat o üna vacha chi and da pac.

* 22. Utschels: *la chevra da god* (Waldkauz). *Cur la chevra da god sbegla in Favrer*, *schi vain üna buna priümavaira*: Brail. — *La caura digl uaul fa ruh* = die große Ohreule, die ihren wüsten Schrei hören lässt: Lugnez; *tgaura dad uaut* = Ziegenmelker: Tujetsch. Prüm bragir del Püf di 9 e prüm bragir della chevra d'god (chavriöl) di 14 sper Pontresina — Fögl 61, 10, 4. *Chavriöl vain* eir dit per Ziegenmelker: Vna: *chavrarol*. *La tgora da notg* = Totenvogel? Der Ruf dieses Vogels ist sehr ähnlich dem Meckern einer Ziege: Scheid; la pli gronda tschivètta se numna il piv grond ni era (o eir)

⁶ *sila*, *siletta*, *sila sal!* per clamar.

⁷ chavrom, chevram, tgorom, -am, tguram, cauram — chavrer, curé, cavré (sco'l nom del paster), chevragn, chavrai.

caura-corn: Muoth, Eberh. II 263; *la caura-còn* (caura còrn?) die Eule: Dr. Tuor, Glion.

* 23. **Plantas**: *Poma tgora, caura*, Vogelbeere: II, eir Carisch; i árdan vinars cun ella: Casti; i fan tuargia: Trin. *Figlia* (föglia) *tgora* = ina tgaglia gronda sainza fretg cun figlias. lungas, palmenartig: Mons. (Salsch, Weide?)

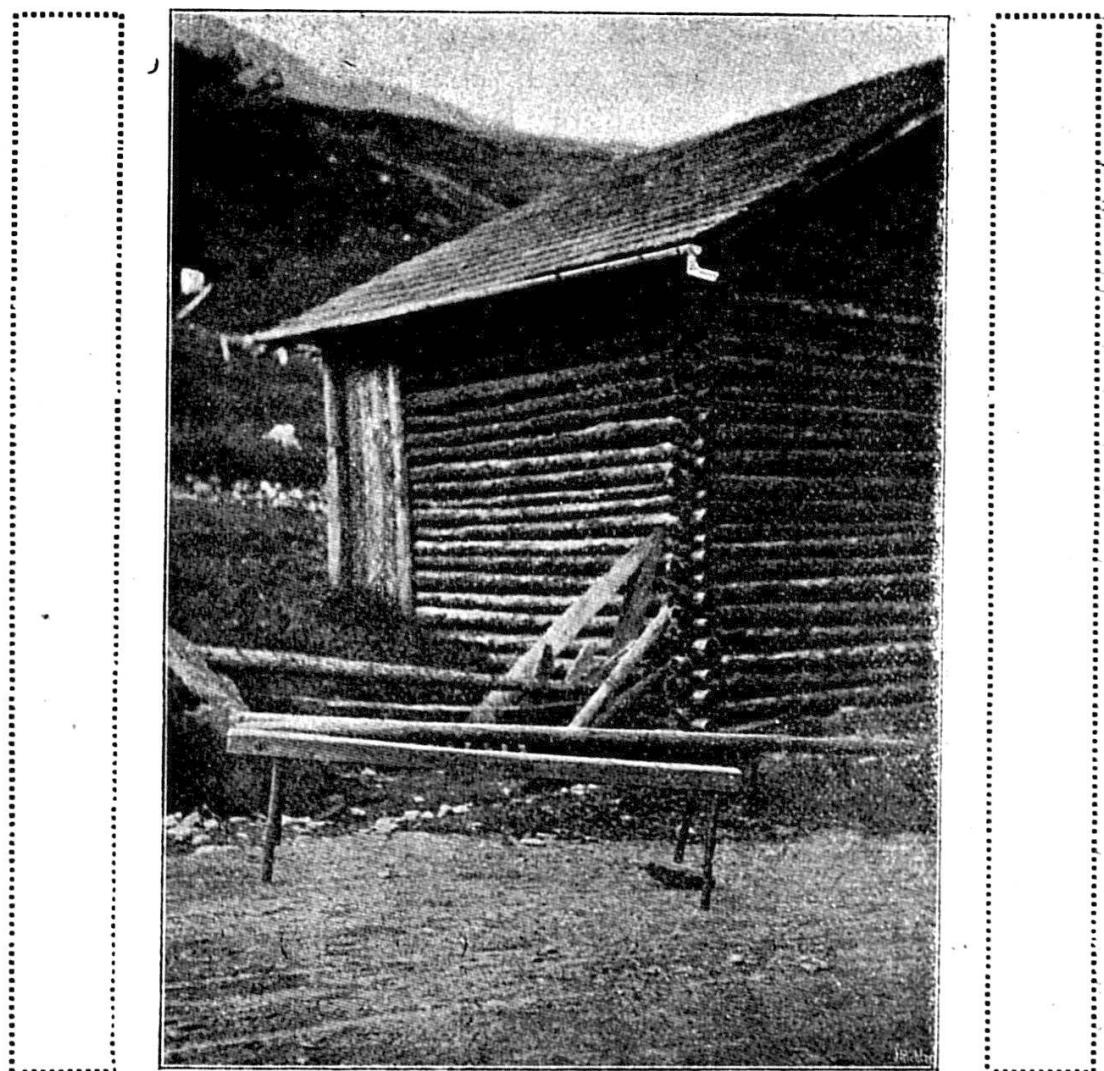

Fig. 1.

Tgóra da mèal, Scheid (Doml.), 4 pes, il pal per struclar,
6 o 7 fests a travers da pu/ar sei il sac.

* 24. **Ogets, utensils ed oter**: 1. ein Teil des Pfluges, cf. *cudreja, crieç, arader*: Domat, Razen. 2. der Tornister: Dardin. 3. *la tgóra da mèal, da tuargia* (in tuot II eir III Sent) – per struclar ô igl saft dils fretgs. Cf. Fig. 1. — Il sachet culla pomma vain miss sün las claviglias d'in mez e smachà oura cul pal il manand sü e gio e vi'e nan. Suot aint vain miss üna sadella. Qualvoutas

ais ella sainza peis, lura pozada sün ün sezzel per vart. Cf. eir il *Chirsmuesstuehl* bernaïs, Friedli, Bärndütsch II 504. — In Surselva as clamma ella *torchel*, cf. eir *zanga*. 4. Rückenbahre cf. *catla*. 5. üna part del talèr (clèr = telaio, cf. quaist) : Schams. 6. beim Mähen stehn gebliebene Grashalme, wenn einer unsauber mäht. — *Quel o scho se blèras tgoras*: Ferrera d. a. 7. òr *d'chévra* = Katzengold (metal). 8. *Il mazza-cauras* = Nordwind, Bise.

25. *ligiòngias caura*: I (Würste aus Geißfleisch); *cauchiel caura* (Geißkäs). Cf. eir *chavrigl*,⁸ *chònva*,⁹ *starlera*, *zòn*, *ros*¹⁰ etc. e *malattias*, No X, m. *d'chavra*, e *múel* (Vieh).

Lingu.: Dal lat. *capra*.

* * *

CLOS adv. e adj. — forte, fest; III E. b.

Fuormas: *clòs* Ze, Su, Se, Tschl; *clàs* Scu, Ra; *claus* Fe, Ar, Gua, La.

1. *Tègna cl.* halte fest — üna sua, ün monch, ün man etc. s-machar cl. fest drücken; dar cl. (schlagen), liár cl., trar cl. — üna sua, üna còrda etc., bátter cl. etc.; *i's branclévan clofèzzas* cf. Augustin, Syntax 13.; *è n'à durmi clòs i bain*; serar cl. il puogn, ils öglis; *quel m'à dat ina clòsa suotintais bòtta*, schlèppa. Eir tschantschand del fain = fest gelagert — *clòs sco'n müir*, del terrain etc., üna fotsch als *claussa*, *clòsa* cur ch'ell'ais bain cludida, non as mouva vi'e nan; *pan clòs* gefestigtes Brot, *chaschöl* cl.: Su, La, Gua, Ar (eir II Lantsch e Latsch). — *Cur cha no eschan rivats, schi déra clòsa nòt* (dunkle Nacht): Sent.

Lit.: Scha quai tuot nun giüda inguota schi del [dess el] gnir snüda e p. man del Boier u mas-chialck il prüm gnir lià na massa claus et dopo plü ferm... An. VI 89. — ün clos, sul gübel [Schrei] et ün squitsch del man absentet nos separatist — Utschella 68, 2, 2. — ... dormind usche closs, sco nus mai havaivan: An. V 68. ... serrar la buorsa massa claussa: Fögl 72, 33, 2. At tegna clauss vi da me: Aurora 43–44, 26, 126.

Sün quai subit or davo pigna ella vain

I serra ses üsch clos i bain: Derin, An. VI, 51.

2. Per il rest del territori I, II, E. o. e V. M. (sco eir per l'E. b. inqualvoutas, ma nà adüna, as trattand da verbs chi as refereschan pel solit ad ün stadi, sco: star, ad effets optics o

⁸ planta. ⁹ per liar intuorn culöz. ¹⁰ persèppens etc.

acustics, sco: clamar, s braír, vèra, vèrar = vair) cf. ferm, schlass, sten, stagn, fix etc.

* 3. Ma eir our d'E. b. non mancan las locuziuns chi'ns muossan la via da serrà a fèrm, dal chiuso al forte. In E. o. e in II as disch dad üschs, da fneistras, dad assas d'ün fuond, d'üna parait etc. ch'ellas *nu vaun clos, van betg clos, sarar clos igls igls* (ögl), ma: *sarár aint stagn igl pugn* — partgè ch'in disch: kesta notg va i betg savì clauder igl, va i betg clós igl, ma serrar igl pugn: Mulins. Carisch: *ir clos, schwer, mühsam gehen.* —

Lit.:

Nun ribdér et tia fatscha voalva in via;
Tain la buochia clôssa e nun tradlér per üngiüna via: Ulr.,
Romania XXVI C. II v. 8.

... siand sia buocha uschè closa, cha nus pudess antrer...:
Hebammenb. 17 sec., VII.

D'que s'impissé cur chia fain pôsa

In lètt, siand la cambra closa

Et fè eir fin da m'gritanntaer: Viez. Ps. IV 2.

Zieva avair cuvernieu tuot fich sten e closamaing: Cloetta C. 32.

Ling.: da clausum p. p. da claudere cf. *clauder, cludir, clugir*. — Il passagi d'ün idea all'otra resulta clér dals examps ed ais: *serrà> serrà ferm, schlass, stèn> siplam. fèrm, schlass, stèn*.¹¹

* * *

MICLUNS pietanza tipica grigionese, fatta con patate cotte e farina, fritte nel burro; bündn. d. Maluns (Mehlspeise).

Fuormas: *miclüns* III E. b. dad Ar a val, *miglüns* Fe, *minglüns* Gua, La ed eir II V. d'A. La, Bra; *maluns* I e III E. o. *maluñs* II Sch An, PI E, Tri; *malóns* Sch Lo, Ma; *malöñs* Munt; *malauns* V. d'A. Bri, Le; *maleuns* Alvagn, Dum Pa, Sche, Fe; *maléums* PI Rä. — Cf. la nota pro **tragliun**. Cf. eir *miglins, minglins, frievlins, umfrials*.

¹¹ Quaist artichel gniss precedü dad ün cul chavazin *clos, il* = Umzäunung, Schafpferch etc. Eu ha trattà quà be l'adj. e adv. Simil a quaist ais *il clüs< clusum* — eir dovrà daspera sco adj. *Pasqua clü/a* = la dumengia davò pasqua: Ftan. *Quest painch es ossa clüs* = smachà bain insempel: Cierf. Cf. eir *clositg* — mo blers on igls begls (bügl) da gran aint an schlèar, mo là vign igl gran tgunsch (chönsch, facilmaing) tgi savoira da clositg: Mons.

1. a) Üna spaisa fatta da mailinterra cotta, fatta giò fina e masdada cun ün pa d'farina furmaint. Ils vegls e blers amò uossa prefereschon la farina d'üördi, chi da ün pü bun gust, qualchedüns mettan uossa eir ün pa d'farina da törcb. Il tuot vain ustrì nel painch masdand, smanüzzand e svutrand continua-maing cun la paluotta infin chi's fuorma sco miclas (Brosamen) ustridas. — Quaist vain mangià bavand caffé o lat pür fraid, pel solit crüi, eir masdà cun lat *maluns e latg*, siand üna spaisa fich sütta chi fa gnir sait.

* b) Qualchejà vain masdà gromma tanter la pasta, lura s'obtegna *micluns cun gròmma, maleuns an gròmma, maluns cun flócr I, II, III.* — Raramaing vain miss eir ouvs: erdöffels cots, sputtos cun farina ed övs e lat u ova, brassós nel painch: Chamues-ch.

* c) Squasi dapertuot vegnan els eir fats cun farina da törcb sainza mailinterra sco il *Riebel* della Schw. tud. — *m. da pulenta, cun frina terc, türca, furmantun.*

a) ais üna spaisa dellas pü frequaintas e gustadas nel Grischun. —

Magliar maleuns a latg
E magliau äur cun tschadeun (òr cul sdun) II, I.

Igl plov', igl néva
Igl vèan unviern
Malèuns cun gròmma
Coccas cun mela (Apfelkuchen)
I quei ei bien: Veulden.

Schi'gl é gnoin paintg áinten la padèala,
schi'ls malauns brai/an [schreien]: Lantsch.

* 2. *maluns da garnèzza* = Siebrückstände; mit dem Rechen obenhin entfernte Spreu mit einzelnen Körnern: Domat.

* 3. *üin miclun* = kurzleibiger Mensch: V. M.

Ling.: *micla, migla, miula* etc. + ingranditiv **-un**, cf. eir Huonder 105. La chosa e'l nom sun penetrats dalöng innan eir nel grischun tudais-ch o restats in cuntradas pü bod rumantschas (Partenz, Schanfigg etc.). Da Cuoiral pleud *maluns* ais passà in E. o. e sta per s-chatschar ils primitivs *miglins* e *frievlins*. Per l'n da *minglun* cf. il lomb. minga.

PETENBROT il — nuova e delle volte: ricompensa per averla procurata. — Neuigkeit, Botenbrot; schwd. Bettebrot, Bottebrot.

Fuormas: *pètt^ambròt* I, II; Villa: *bétt^embrot*; *pettimbröt* III
E. o. Si; *pitimbröt* Cpf, Schla; *pötimbröt* Chamu; *pitt^ambröch*
V. M.; *putimbröch* **E. b.** La.

1. a) *I^r cul petenbrot* = ira culla nuviala tier la famiglia e schar saver quella, *ch'in della famiglia seigi vignius mistral*. Quel tal che purtava l'emprema nuviala survigneva in taler a la marendia: Trun, I.

b) Cur i mettevan mastral, mavan ils bubs en stiva digl niev eligeu e splatatschavan peis e mauns, lura la mastralèssa dava in baz o dus o in bluzger o nitscholas, nuschs etc.: Trin, II, surtuot in V.d'A; eir I Dardin. — Que as clamaiva: *ir*, *icr*, *òir* etc. *pagl pettembrot* (avant var 30—50 ans).

c) Cur vegneva legiu in farrer schi vegnévan a dir ca quel era legius farrer, lura devna marendia a schevan ca quel *monda* (giaia) *cul pettenbrot*: Villa.

d) Pi baul, avon circa 40 ònns vevan ins *cheu a Tujetsch* da bia tgavals. Cura ch'ins veva lu vintschiu las lavurs de permavera e ch'ins saveva lu metter els in pistira, scha stuéva in pistur lu pertgira^r els in temps cheu, in temps leu. Sco ch'in cavagl veva lu fatg puláin [Füllen], scha stuéva'l pistur vignir giù el vitg tiel patrun a far da saver quai. El scheva lu: *ju vegnal cul pettenbrot tga vies tgavai o fatg pulain*. Al pur stueva lu dar^r in taler al pistur.

* e) Tuot quaists custüms sun sparits da var 30—50 ans. Mantgnü para chi as saia a Latsch amò la moda cha'l spus dà a seis amis avant co spesar üna tschaina clamada *al pett^ambròt*.

2. *Purtar il p.* voul dir utrò: esser il prüm ad avisar cha qualchün, ün paraint p. ex. sia arrivà: Val Fex, **V. M.**, o cha'l figl as sia fat spus: Samaden; et oter simil. Cun oter pleuds voul que dir: portar üna nouva, üna novità qualunque. In quaist sen il chattain in III **E. o.**, **V. M.** e sporadicamaing in **E. b.**, II e I fin e compr. *Tuj.* Quaista nouva s'incleia *adiüna frais-cha, inaspetaida, generalmaing buna, agreebla, qualvoutas eir trista*. Be in rar lous (*Tuj.*, *Lavin*) ais el cognoschü eir dalla giuvna generaziun. Purter il prüm üna nouvited: Champfér. *In tgi vo cul pettembr. vo cun las novitats*: Tinizun; *l'es gnüda cul pit-*

tambröch = cun ailch novità tot frais-cha: Cierf; *quella va cul p.* = eine Nachricht, Neuheit warm überbringen: Breil. *Cò es el cul pöt in bröt* as disch da quel chi vain cun qualche nouva poch agradida e chi do be disgusts u disturbis u fastidis: Chamues-ch. *Quel es bel id i cul put in bröch* as disch cur chi vain anticipà üna chaussetta, qualche disgrazia o mortori o algrezia etc. — chi vain dit avant cu chi stuess gnir dit, chi vain patafflè anz il mumaint: Lavin. — *Cur in dat ina tarlahada* [wenn einer plaudert] a chi portan quei ch'in veva ditg, luschi dian: „*quel e vagni cul pettambrot*“: Scheid, Pasqual, Veulden (wenn einer verrät, was andere geschwatzt haben).

* 3. Da quà all'idea da *baderlöz* da quellas o quels chi han la leua lunga, non aise grand pass: *Cò ela darchò cul p.; quella vegn adüna cul p.* (ha adüna da taloccar): Chamues-ch. — *Era las paterlieras van bein dabot cul p.*: Breil. — *Quell'es ina buna pal pittambröch*: Cierf; *quei cheu ei ina buna dad i cul pettenbrot*: Sumvitg. *Quels giù cheu fan oz al detg pettenbrot* (die verzapfen was!): Mustér.

* 4. L'idea della recompensa (Botenbrot) tuta ironicamaing ed accumulada a quella del baderlar, tschantschar dadot (laut), sbraír, prodüa chöntsch quella dell'*imbüttamaint, rimprover*, externà cun quell'umur cha'l pled ester prodüa solitamaing: *Jó vai ditg igl pettambrot a quel!* (dem hab' ich alle Schand' gesagt) o *a quel lainse daigl p.* (dem wollen wir unsere Meinung sagen): Veulden.

* 5. Bottenbrot = fröhliche Botschaft, lat evangelium: Man. Lans. 17 sec. 119.

Tadlai pisturs il pettenbrot,
Qual port'a vus il Seraphin: Amitg d. Rel. 38, 52, 409.

O vus pucconts arvei vos cors
O Jesus dulsch, o Jesus dulsch,
Tadlei vus er quest pettenbrot,
O Jesus dulsch, o Jesus car: Cons. 35.

* 6. Brei aus Erde und Sand: Ruschein; fatta dals ufants per giovar; cf. Schw. Id. Bettelbrod = Gebäck.

7. Il pled ais frequant nellas rimas d'infants (Zählreime), surtuot in cortradas cattolicas.

Eni capeni, ca bon per te
Divide domine

Pettenbrod te marmot: Dec. II 212.

Ein capeni ca póm parti,

Tiffi, tiffi, domini

Pettembrot — o marmot

Or da schar star ô: Trun, Surcasti.

Pettenbrod tandarnot

Fo la lenna stric strac: Tinizun.

In otras da quaistas rimas sun subentradas a quaist *pettenbrot* per contaminaziun (sco cha que ais del rest fingià il cas nels „Zähldreime“ della Schwizzra tudais-cha) da tuottas sorts otras fuomas sco *schneccabrot*, *steckenbrot*, *ahabrot* (Anken), *òcca bròcca*, *òkken bròkken*, *hans in brot*, *enzan bròcca* etc.

In divers lous gniva dovrà il pled, ma il sen non ais plü preschaint alla generaziun odierna.

Ling.: Grimm d. Wb. Botenbrot = viaticum nuntio datum — ... dem Boten, wenn er geworben, d. i. seines Auftrags sich entledigt hatte, wurden ... drei Schnitten Brots vorgelegt (noch im 16. Jahrhundert). Cf. eir Grimm, d. Rechtsalt. I 355, 13, II 380. — Schw. Id. p. 977: bis in die Gegenwart in einem wirklichen Brote bestehend (Wallis). — Bainbod = recompensa in general, nà be in pan, per portar üna nouva. Il passagi dall'idea da recompensa per portar üna nouva alla nouva stessa as spiega con la fuormula üsada nella Schw. tud.: das Botenbrot ankündigen = far savair, dand la nouva, chi ais da dar la recompensa, la quala fuormula pigliet chöntsch il sen da: far a savair la nouva. Al lö da ankündigen vain suvent bringen (portar igl p.). Cf. sur quaist Schwd. Id. V 978, 979. — Del rest quaist passagi sco eir il cambiamaint del o in e (per l'influenza dell'idea da beten) avaiva gnü lö fingià nel 10^{avel} tschientaner. Il muonch sangallais Notker Labeo (952—1049) tradüa in seis psalms praedicare evangelium cun predigon petin brôt. Cf. Grimm d. Wb. e Schw. Id. 976. — Oters han böttenbrot etc. — Curius ais l'ö d'E. b. e V. M. nella seguonda metà del pled. L'o germanic ha gnü qua la sort d'üna buna part dellas fuomas in ö latin, il che fa supponer cha'l pled saia fich vegl. El ans vain da duos vias, dal feodalism e dalla baselgia e s'ha mantgnü e transfurmà in sia significaziun per l'influenza dels dial. schw. tud. **Contaminaziuns**: Carisch dà *pitt in bröch*, cf. *pitt* (bitte etc.); Lavin put (Brei) in *bröch* (Butterfaß). — Be quaista contam. po spiegar il reflex t final >ch in E. b. e V. M.

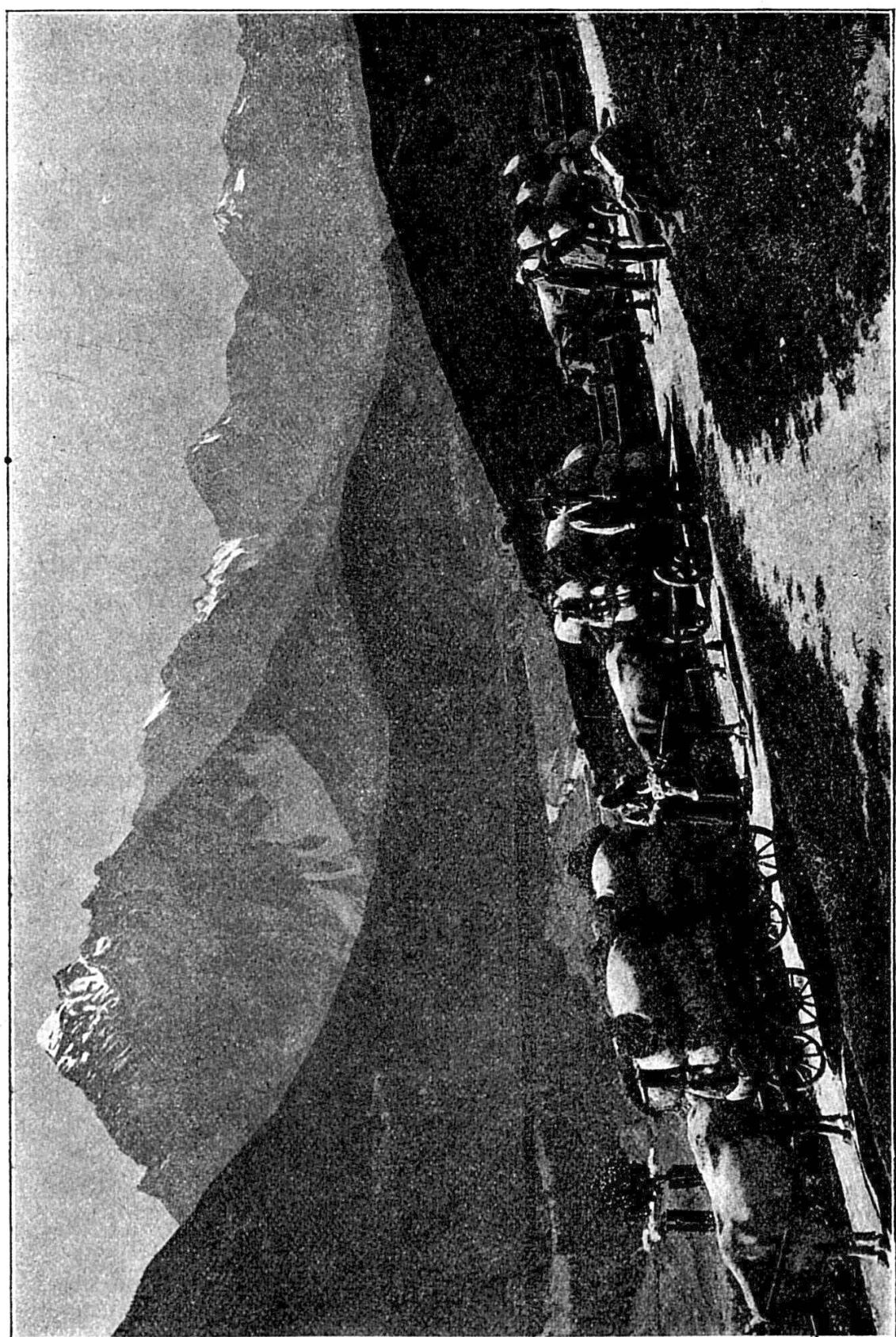

Fig. 2.
Tragliún chargià, Sent. -- Fot. da Prof. Dr. Nußberger.

TRAGLIUN il — traino' che serve al trasporto del fieno, della legna, pietre ecc. dalle montagne, d'estate e d'inverno; nelle montagne liguri = *benna*. — Schleife, schwd. Schleif, Zentral-schweiz Schneck, Tirol Schlòaf.

Fuormas: *tragliún* III E. b., V. M.; *traglium* E. o.; *tragliún* II Ss^s; *triglièun* V. d'A. Alvagn; *trigliáun* La; *trejún* (u larg) Ss^s Mar, Sta; *targliúñ* II Sch An, PI E; *targlión* II Sch; *targliön* Munt; *targliéun*, -n Duml, I Fe; *targliéum* II PI Rä; *targliun* I. — L'n final varièscha da lö in lö e suvent in ün medem lö, seguond la posiziun del pled ed otras condiziuns, tanter il debel nasal ed il dental. Nellas fuormas in *eun* va l'e dal sun fich serrà quasi i fin a ä. In üna buna part della Duml ais il sun intermediari tanter il t e l'r appaina udibel, tant ch'ün auda circa *trgliéun*, -eum.

1. Il gener da construcziun, las dimensiuns e l'üsi pü o main general dependan dalla nätüra, distanza e pendenza del territori (fuond, funz, próvi), dalla construcziun dellas vias (pü o main stippas, inchavadas nel terrain etc.), dal adöver (per manar fain, laina, crappa, patütsch, aldüm etc.), dal material (sorts da laina) chi ais a disposiziun, dalla pü o main granda influenza estra e dal indschnig del singul paür. — Il tr. as modifichescha cuntuamaing cul variar della facilità del transport. In quels pacs lous, chi non han munts (cuolms) non ais el cognoschü. In oters chi han survgni bunas vias da god eir sül pü ot svanesch'el plan a plan: Razen, Ramosch, E. o. etc. — La fuorma variescha ün pa da vih in vih (vitg) e perfin da chas'in chasa. Comün a tuot ils tragliuns sainza excepiun, comprais eir quel della Cadi, ais il fat cha'l paür s v e s s (igl pur sez) ils drizza sü (construescha). Els eiran per conseguenza (e sun in buna part amò) fats exclusivamain g d a l a i n. Al lö da guottas (Nägel) gnivan e vegnan pel solit eir uossa claviglias.

2. La basa (il fundamaint) da mincha tr. sun duos maders, q. v. d. duos lattas pü o main grossas (cun var 12 cm da diameter in media) da pëtsch (pin), fich raramaing da larsch o da lain da föglia. Lunghezza: 4½—5 m. Lur nom ais dappertuot: *chòmmas tragliun*;¹² be la Val d'Alvra e'l Surset e Breil han lattas e Fallera e Surcasti *schluséls*. — Ellas vegnan tgnüdas in-

¹² *chammas*, *jòmmas*, *còmbas*, *tgòmmas*.

semel per mez d'ün travèrs devant o ün devant e ün davò da fich diversas fuormas seguond la contrada. — Il pü simpel tragl. am füt descrit e muossà ad Alva/schein *dus madíars, in travèrs devant anguleiv* (guliv, plat) *par manar crappa* (*blocs grònds ca pon betg gnir giù.*, dimena be quaistas traís parts, sainza fuond ne oter. — Oters han dus chommas e dus traviers plats ed inguott'oter: Brail e Val d'Alvra. Tuots, ad excepciuon da quels della Cadi, vegnan simplamaing liats culla trètscha in differents möds sulla plana del biert,¹³ *bröz, charücla*,¹⁴ sainza cludir (fest machen) in ingün oter möd, uschè cha davò schlià quaista trètscha il tragliun po sainz'oter gnir tut gio dal dit biert o char d'avant, chi serva a divers adövers. — D'inviern vain al lö del biert la *josla cuorta, schliesa cuorta, triazza, curtaun, cazoppa, bocschlitt cuort*. — L'unic sustegn daspera la tretscha sun las duos claviglias chi servan a cludir il travèrs devant vi dallas chommas e pendan sura e suot ün toc our da quaistas o dal travers. Ils duos tocs chi péndan oura suotgart stan devant la plana del biert o della josla cuorta giò e servan a trar davò la chargia, giand a munt. (Fig. 3, 4 c.) Els sun spezialmaing bain visibels in fug. 6, 7 e 8 e s'claman seguond la contrada ils *más-chals, clampers, clavigliolas, claveglies, pètgens, mòngias, postagliuns, darschuns*. Eir il travers davò ais tgnü vi'da las chommas cun dus mas-chels (fig. 4 i). In Surset, a Savognin, Tinizun e utrò stà al lö dels mas-chels üna stanga d'lain a travers (*claveglia*) chi tegna vi dellas dus *spadas* (mongias) del biert (cf. fig. 9). A Müstair han las chommas in lur part devant ün intagl chi quadra precis nel *sez* (plana) del *bröz* (biert) e as clama *ap* Quaist tr. consista dimena be dallas duos chòmmas e la *chazèppa* (travers davò) siand quel devant simplazzà tras la plana del biert.

3. **Divers tragliuns:** a) Quel d'Engiadina, spezialmaing **E. b.** e **V. M.** (Fig. 2 = chargià, cun manadüra, fig. 3 = vis dalla vart e devant, fig. 4 viss davoaint e fig. 5 = part devant) ha il travers devant **b**, clamà *crötsch, tòrt, tüört, sez, cornèra, chazèppa*, tort a munt. El serva a tgnair insemel il badliner (pan) devant,

¹³ bërt, bëret.

¹⁴ quaist nom serva seguond il lö ad indichar divers vehiculs, chose fich frequinta eir in oters cass — a Sent significhesch'el il biert.

chel nun vegna in contact cun la rouda. Il diameter della curva
and ais d'ün pa plü d'ün meter.

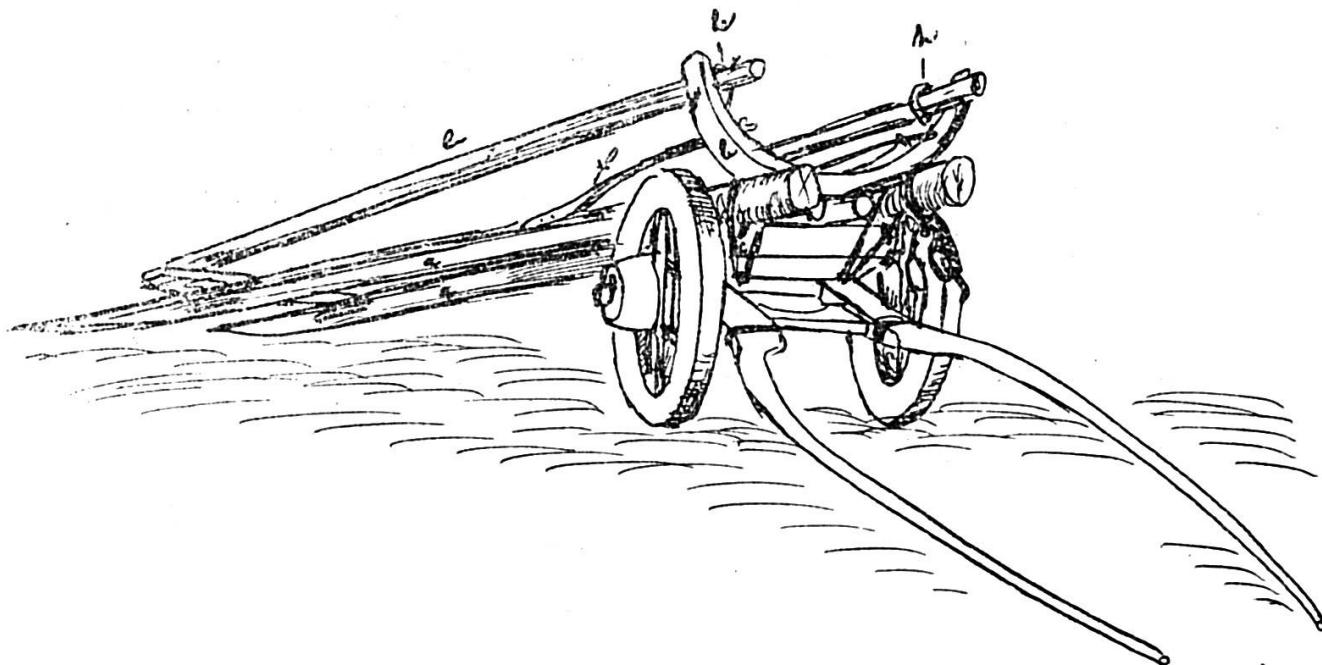

Fig. 3.
Tragliun Sent. — Disegn da Dr. Andri Lansel.

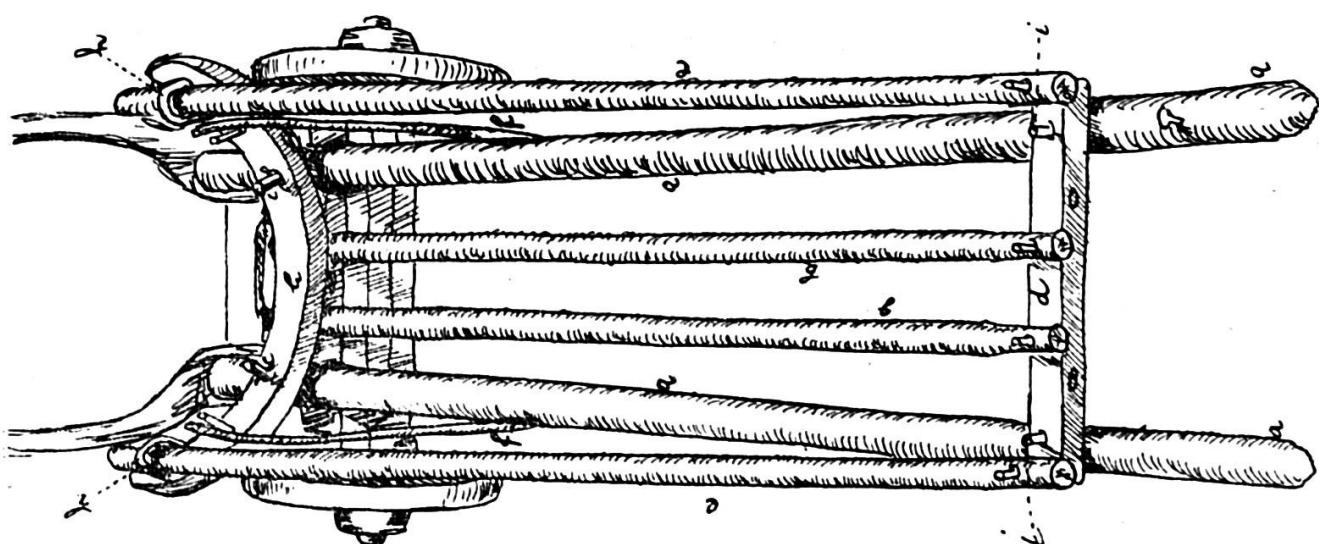

Fig. 4.
Tragliun Sent. — Disegn da Dr. Andri Lansel.

Ils tragliuns alla veglia'vaivan quaist tort plü stip e plü ot, q. v. d. cun pü pitschen diameter, per il motiv ch'els vaivan da passar tras ils strëts *serraduòirs*, vias profuondamaing inchavadas nel terrain. Uossa sun bod dappertuot subentrats als serraduoirs vias pü cumodaivlas per quels chi han da manar e tgnair sü il tragliun. La spuonda del vehicul ais furmada da

duos *lattetas*, üna per vart (e), missas davant tras duos *nózzas* (h) = lainets curys, spezias da clamaras fichadas aint il tort da maniera, ch'ün'ustoc penda suottoura per liar intuorn la tretscha — o tanter duos claviglias — e davovart miss aint be loc in üna claviglia. La granda part dels tragliuns han amò üna

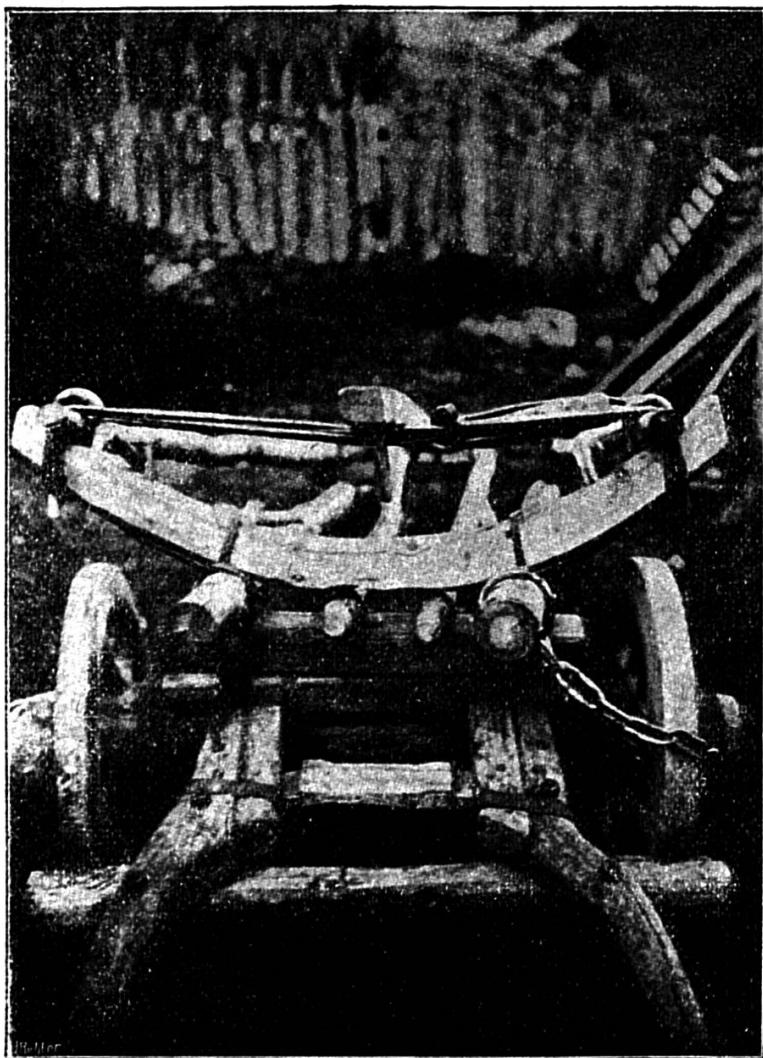

Fig. 5.
Tragliun cun charücla e liadüra Sent. — Fot. da Sig. Nic. Pult.

lattína suot (f) chi serva per tgnair pü bain aint la chargia. Ella ais pel solit fatta da lain da föglia (baduogn, alossèr o còller) per podair nel cas nà rar cha'l's *mas-chels* (c), causa il grand pais, as rumpessan, improvisar tals our da quaistas lattinas. Uossa han però blers paurs in Engiadina substituì *mas-chels d'fier* als *mas-chels d'lain*. Il travèrs davò (d) as clama *sópcha*, *chasópcha*, *chazèppa*, *jazèppa*, *séz*. El serva á tgnair insembe

las chommas e a liar la chargia. In duos claviglias d'in mézz sun missas aint be loc las duos lattas del fuond (g), chi davant sun libras — qualchevoutas eir davò. Nun aviand da sustgnair ingüna pressiun lateralala, basta il pais della chargia per las tgnair a lö. Otras voutas servan üna o dus assas (*aunta tragliun*: Cierf) da fuond. — ...ed ôters ondschêan ils bröz, mettêan sü las jommas tragliun, la cornèra, la jazèppa, l'aunta e'ls süstroms [badliners]: Gross, An. I 341.

b) Al lö dellas lattas lateralas ha il *targliun da Surselva* (Foppa, Lumnezia) (Fig. 6) ma eir quels da II fin al Schyn —

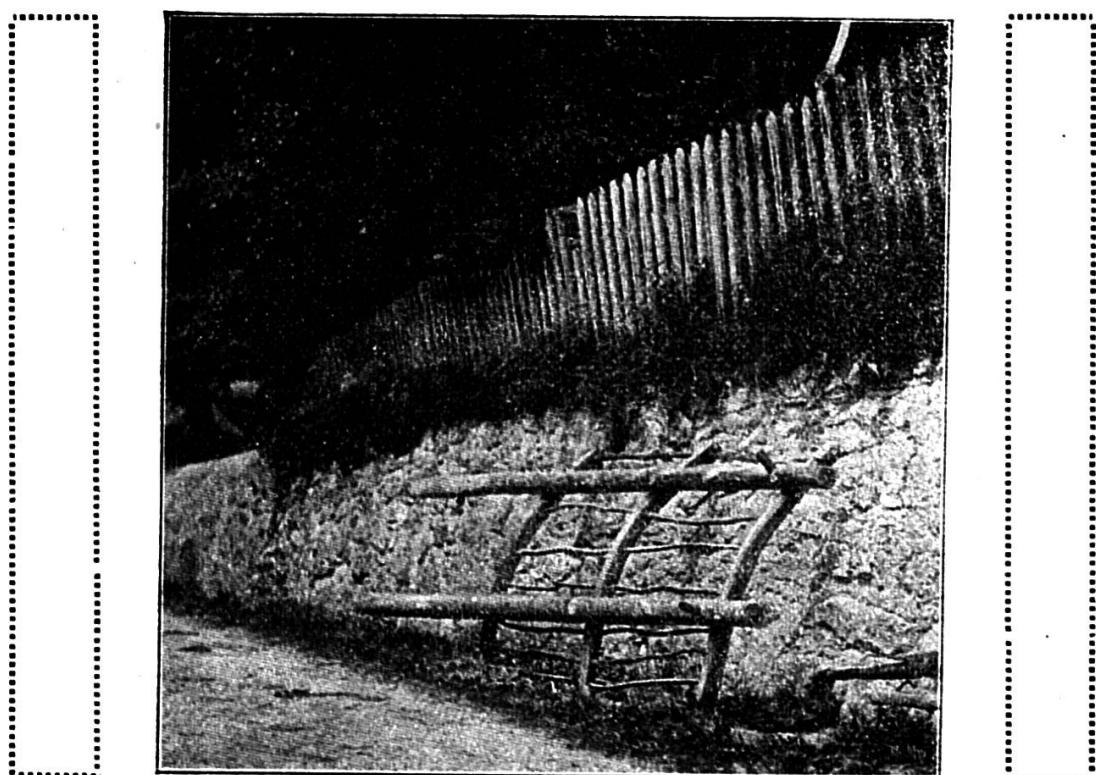

Fig. 6.

Targliun Sagogn — pozà cunter ün mür cun la part d'suot dadoura — clavellas (mas-chels) fich bain visibels.

trais travers torts da baduogn, clamats *réglias*, *uréglas*, *savgiolas*, *rudèras*. Els sun colliats l'ün al oter per mez da bastunets da coller nomnats *fests*, *festa* (collect. da fest), chi servan da fuond e da spuonda per proteger ils baclénis (pans). Inqualvoutas — Trin e utrò — sieua alla pü davosa reglia amò ün quart travèrs plat da nom *piògn* o *sies*.

c) Il *targliéun della Dumliasca* e Muntogna (fig. 7) as distingua da quaist per la fuorma dellas *reglias*, dellas qualas

l'ultima ais ün pa pü tòrta a munt per impedir cha ils badliners, cur cha'l targlieun passa sur l'ur della via o cha quaista ais stèn cuolma in mezz, as scrichan, que chi ais suvent il cas utrò.

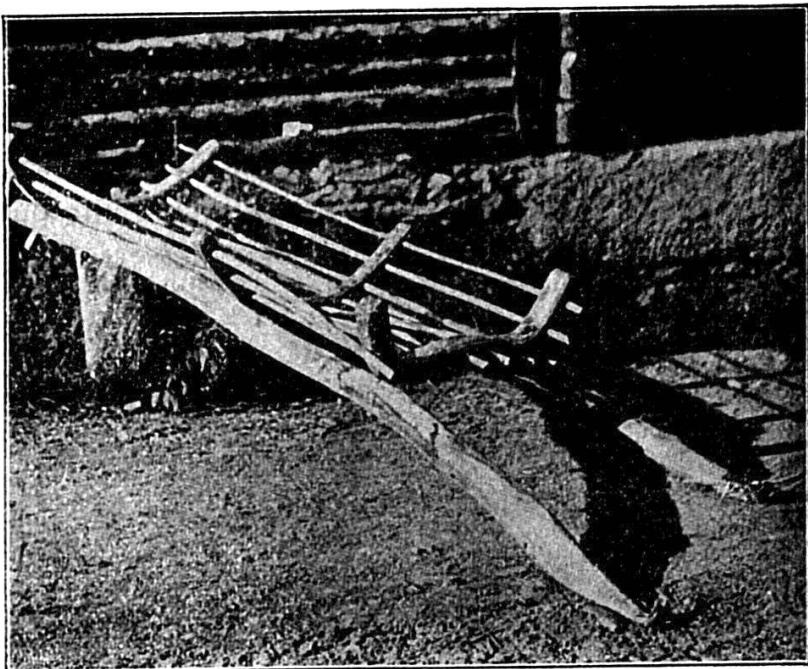

Fig. 7.
Targliéun Scheid.

d) Bler pü pronunzià ais quaist nel *targlión da Schams* (fig. 8), chi ha la reglia davò in fuorma d'ün giuf. Quella davant ais bod platta, per ch'ella poza pü bain sün la plana del

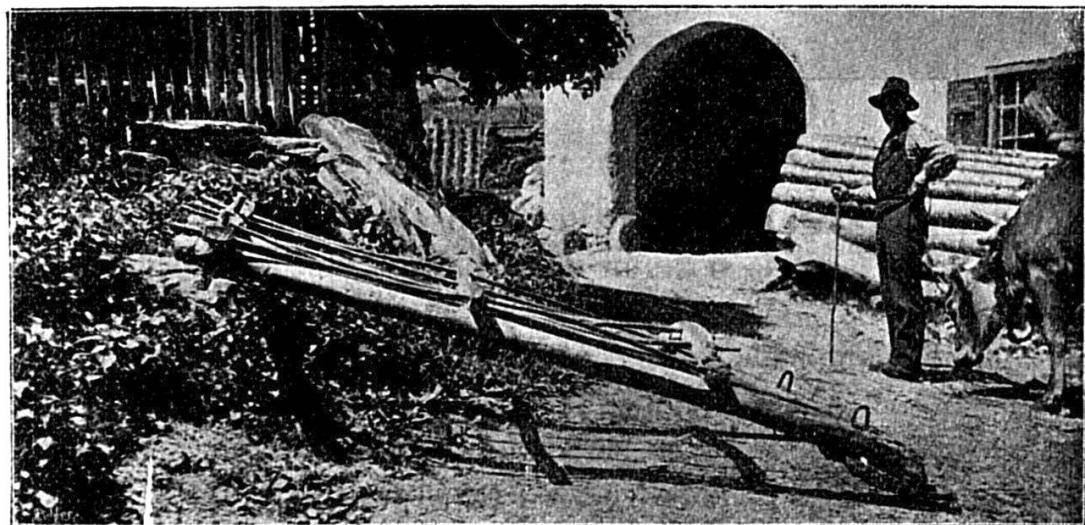

Fig. 8.
Donath (Schams).

bèret. Per ulteriura protecziun dels badliners e per cha las *giòmbas* (chommas) as douvran giò pü plan, sun las ultimas tòrtas a val. Quaist vain obtgnü tagliand oura cun las lattas eir la ragisch our dal terrain. Las ragischs fuorman ün gross barlun (Knollen) stort a val, plü där co'l rest del lain. Be quaist toc igl *tgìa*, *tgèa* (cheu) struozgia per terra e as consüma bler pü plan co in Engiadina e Surselva, ingiò il paür ais suuent oblià da müdar chommas tragliun nel cuors della stessa stagiun. Per mantgnair amò pü bain ils *tgìas* vain davò ün pêr voutas d'adöver insolà il tragliun, q. v. d. miss sü *sìels* (soulas) = tocs

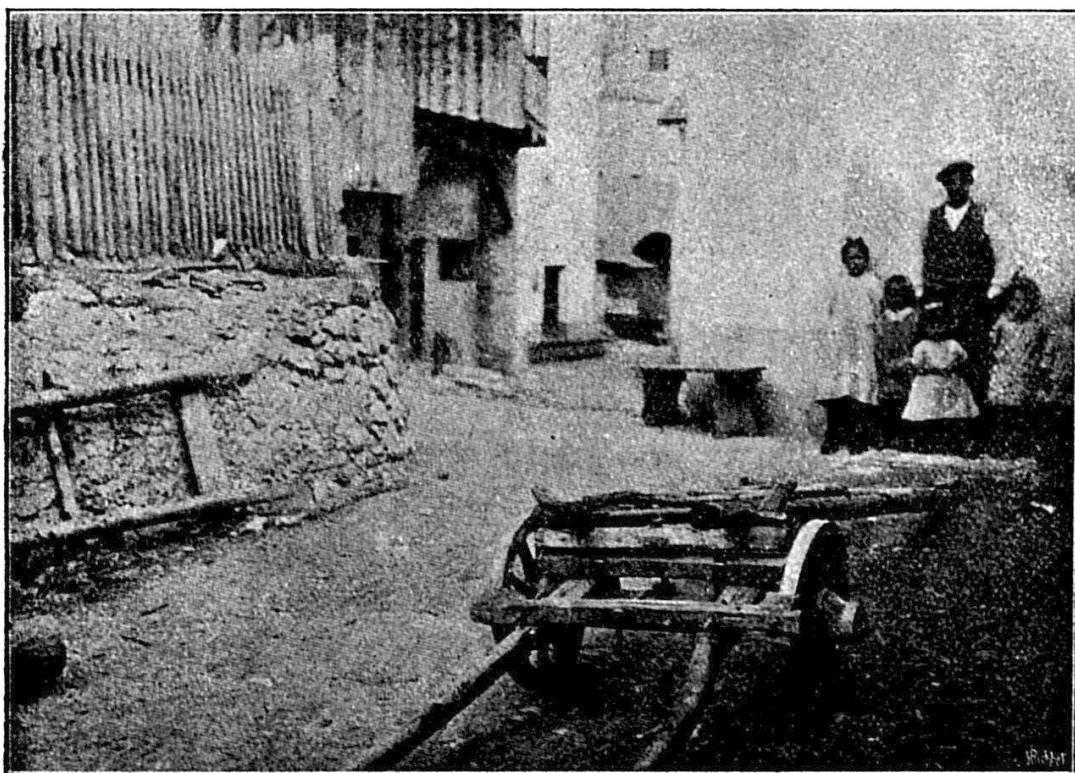

Fig. 9. Savognin.

lain där (baduogn o oter). Quaist insolar ais d'üsi dapertuot, eir in I e III e l'assa o tapun o toc ragisch etc., chi serva a tala mera, as clama *soula*, *sola seul*, *saul* etc. Inqualvoutas per nun müdar massa bod las grossas lattas vain scrauvgià sün la veglia ün toc nouva chomma tragliun, la *jondschadüra* (Tschlin). In fig. 8 vezzain nus ourasom las chommas duos clammaras da fier. Quellas servan per metter tras üna stanga cun duos rodinas dallas varts, o üna in mezz per trar pü leiv a munt il vehicul (carpient) e dovrar giò main il lain. Quaist ais ün indriz del tuot modern, gnü sü uossa ün pa dappertuot.

e) Dal Schyn all'Alvra e part eir in E. o. avainsa ün tragliun bler pü primitiv compost dallas duos *lattas* (chommas), diversas assas plattas o tapuns chi servan da traverss, e davant, sco dit, ün ravalet (*clavéglia*) chi tegna vi dallas pitschnas *spadas* (mongias) del bier (cf. 9; sü pel mür as vezza il toc davò d'ün tragliunet pü pitschen). Quaista fuorma speziala ais tanter oter eir motivada dalla mancanza da baduogn, chi manca in üna buna part della contrada e chi serva dapertuot a far ils *torts* (travers).

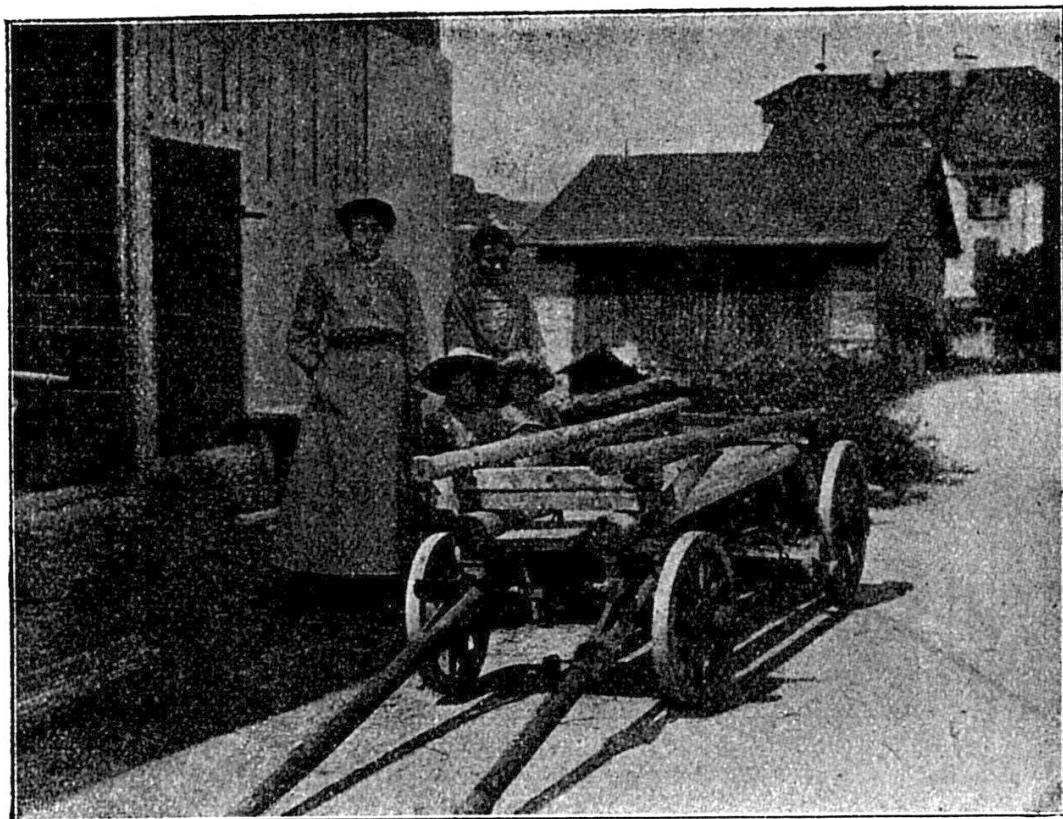

Fig. 10.
Tragliún da crappa — Cunter.

d) Per transmissiun d'ideas vain in tuot quaista part del territori dat il nom da tragliun eir ad ün urdegn furmà da duos lattas cun travèrs süls quals pozan amò dus lattas e, giosom, ün fuond (cf. fig. 10). Quaistas lattas però non struozgian (runan) per terra sco pro'l's oters tragliuns; ma il tuot vain miss sül char davant e quel davò, tant cha nüs vain ün char cumplet cun spuondas eir davant e davò, chi serva a manar crappa sün vias bunas. — Il medem indiriz vain uossa sü eir in Engiadina, sainza avair amò ün nom fix.

e) Il targlīun della Cadi nun ais oter co üna spezia da schlittra scuza (nà inferrada) primitiva (fig. 11). Ils noms dellas parts correspuondan a quels della *schliusa*. Eir quaist variescha ün pa da lö in lö, surtuot in regard alla construcziun del fuond — spazis tanter aint o fuond massiv — con duos glistas dallas varts (*curveias*) o sainza etc. — Cadi numna targliun in curteun quort ed extra solid per trer gl'unviern blocca [crappa] fetg greva: Tuor, An. XVII 246. El serva sur-

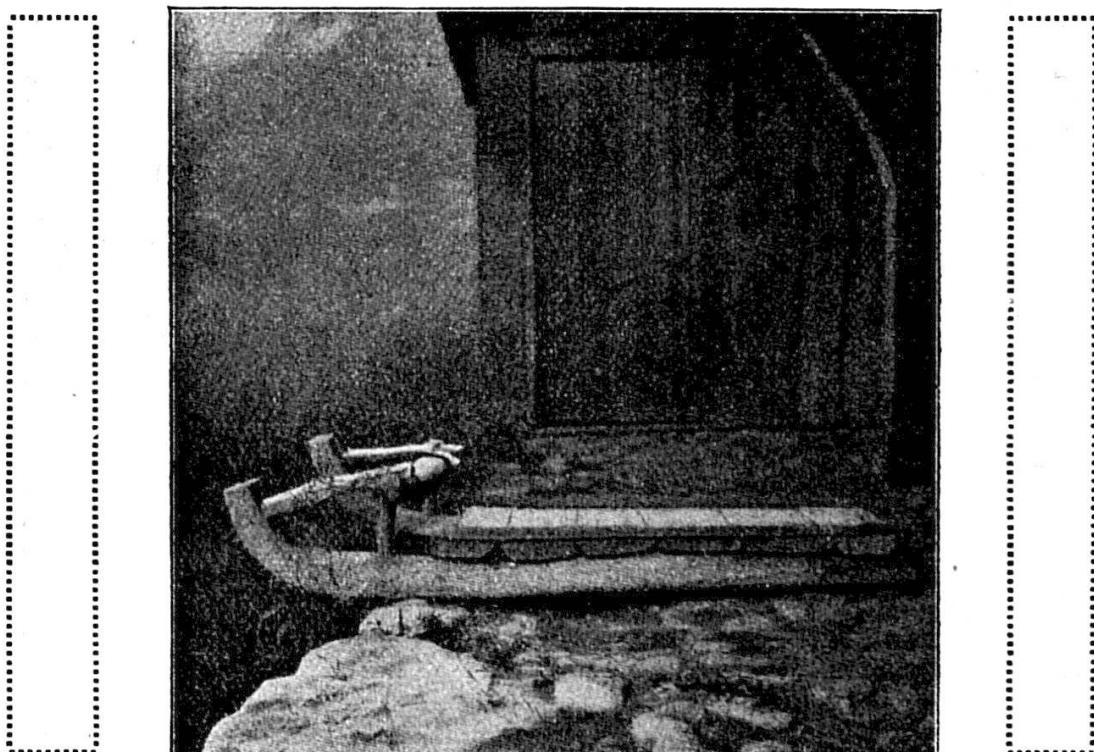

Fig. 11.
Targliun Mustér.

tuot a manar peidras e oggets greivs ch'ün chargia e s-chargia pü chöntschen sün ün vehicul bass. — *Cura ch'ils zenns da la basèlgia parochiala ein vegni culai ô Mustáir (Mustér) an ins tratg en els tut sin targlīuns:* Tujetsch.

4. Adöver. a) Il pü suvent per trar il fain giò dals munts, III E. b., V. M., I, II Sss, Duml, Munt, Sch. — La solita chargia ais da 6—9 badliners eir fin 12 o 14 (Räzüns) seguond la contrada e manadüra. Süsom sco pro'l char vain il prassuoir, e la chargia (*il viadi*) vain liada cun liadüra speziala e diversa seguond il lö cun la *trètscha da balla*: E. b. (cf. quaista e fig. 2). La duonna o figlia o maschnera (fantschella) maina il bouv tgnand

per la remma, l'hom và davò e tegna sü la chargia cun las spadlas, dovrànd eir ün gross pal, il *pal tragliun*. In tocs pü buns val sü inqualvoutas con ün pè per chomma davò vart e's tgnand culs mans vi dalla trètscha davò ils badliners fa'l üna schlitrada giò da qua giò, spòrt amà surtuot dals ufants. Minchatant il tragliun cupicha cun la chargia e üna chomma o ils mas-chels as sfrachan. Il gnir giò cun ün tragliun fain ais üna dellas plü greivas lavurs. Appaina manà a chasa l'ultim viadi vain in III pel solit il tragliun tut our d'glioter e las singulas parts missas a lö per ch'ellas sian prontas per l'an chi vain. In I e II al cuntrari vain el generalmaing pichà sü vi della parait externa del tablà sainza il disfar.

* *Ün tragliun fain* = ein Fuder (reguard al tragliun). *Ün pra da 2, 3 etc. tragliuns* = Wiesenmaß — pel solit as quinta 6 badliners. Quaistas expressiuns vegnan dovradas dapertuot.

b) A Tarasp vain el be dovrà d'inviern a manar ils clofters cun davant la josla cuorta — devant e davò üna *plana* cun duos *còrnas*; chòmmas pü lungas co ün tragliun da fain. Tegna fin ün clofter. A Guarda e V. M. per manar fain, laina, sternüm, patütsch: a Müstair be per laina. In V. d'A. e üna part del Sss serva pel fain dal ot üna spezia da schlitra scuza clamada *stadál*, in E. o. (Zuoz) tschertas *s-chelas* (fattas sco pitschnas s-chalas) o *schliesas* da trar a man. In quaists lous serva il tragliun be per laina o oter.

c) Il *tragliun da crappa* (cf. fig. 12) Sss, V. d'A., E. o. ais pel solit plat e pü massiv, qualhevoutas sainza fuond per crappa grossa, otras voutas tuot cuvert dad assas a travers o per lung (cludidas sül travers devant e davò). Las duos chammas vegnan generalmaing devant bod o del tuot insembel e van vi e pü ourdglioter, tant ch'el fuorma sco ün triangul. Ils duos lains, chi sün fig. 12 fuorman sco üna spuonda, e quel travers lung devant mancan pel solit. Da Chamues-ch am vain segnalà ün simil tragliun da crappa pü pitschen con ün gross atschigl (preschaintamaing d'fier) chi traversa davovart las chommas e tegna üna grossa rouda bassa inferrada, fuormada d'ün tagliöl e nomnada il *burlò*. Quaist burlò servirà sco prols oters, probabelmaing be per trar a munt.

d) A Präz vain miss la *benna* sün ün tragliun pü pitschen per manar grascha. Eir a Scheid e là intuorn as douvra ün tragliun cun *ureglas* pü stippas e *fests* pü spess, serrà eir

davant e davò aint cun *fests* per manar aldüm. A Trin, Uors la Foppa e utrò serva per grascha, romma etc. eir ün tragliun pitschen cha creschüts e, surtuot, ufants tiran cun üna corda intuorn il pèt (cf. *s-chela* e *traglia*).

e) Bod dappertuot vain il tragliun eir dovrà per manar la *chèrpcha* (il purmiant) our dad alp o giò dals prümarans. A

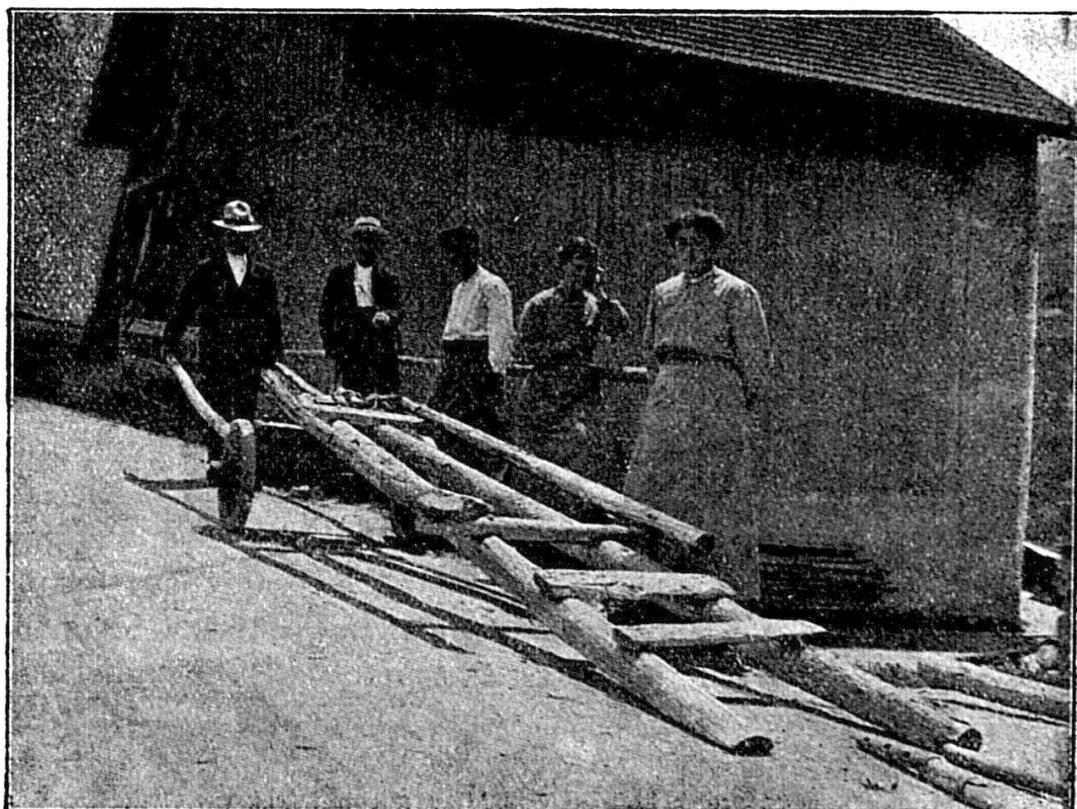

Fig. 12.
Tragliun da crappa — Cunter.

quaist adöver vain miss sü üna *canastra* (Scheid) o il *gurvett*, o *curvett* (Sur- e Suottselva) o la *rischa* (Trin) o la *chabcha da la schèlpcha* (Lavin') o la *vèula*,¹⁵ E. b. — *Pi baul runavan si si me* (be) *la rischa e las commas figevan si d'alp*: Trin.

Traglù fendineve: C. Battisti, Die Mundart von Valvestino (pro'l lai dai Garda).

* 5. Fraseol.: *Chargiar a tragliun*: III = das Fuder Heu laden; *quei hazer targlìun* = grobgliedriger, plumper Mensch: Sumvitg, Trun; *uàrdái co quel ès i a tragliún* = schglischà

¹⁵ Generalmaing, ma nà dapertuot, denotèscha quaist nom *vèula*, *vèla*, *uèbla* etc. il vehicul inter e nà be la part sura.

giò d'ün muot: Tschlin; *star be crötsch tragliun*: Tschlin; *star in còsta sco in crötsch tragliun*: Strada = zusammengekauert bleiben (im Bette); *chammas tragliun* = starke, feste Beine bei Rindern und Pferden etc.: Zernez; *strar qualchün a tragliun* = tgnand suot la bratscha in möd cha be ils chalchagns o la pizza dels peis toccan terra e il rest stetta da pais: Sent; *arar cun tar gliun*: Surcasti = mit beiden Pflügen pflügen (criec e fleua = arader e fliana); *ir cun targliun* = mit einer schlechten Tänzerin tanzen: Truns.

Ling.: da *tragula* dim. da *traha*, *trahea* = spezia da *tragliun* roman: Georges = kleine Schleife; Du Cange VIII 148: *Trahae*, quae rusticū *Tragulam* vocant. — *Traha*, genus vehiculi, a *traendo* dictum, nam non habet rotas: Papias (Grammatic lomb. del XI sec.) — da *trahere*. *Tragula* ha dat *traglia* (cf. quaist),¹⁶ al qual gnit mis pro l'ingranditiv -un. Cf. eir Meyer Lübke W. B. 8839.

* * *

TUARGIA la — lattovaro, marmelata, sambuco, ginepro = Latwerge, Fruchtsaft, Holunderbeeren, Wachholderbeeren.

Fuomas: *tuárgia* I, II **Duml** Schar, Fe, Sche; *tuèrgia* II **PI** Rä; *tuárga* E; *tuèarga* Tri, **Duml** Pa; *lugargia* **Sss**; *lucargia* Sa; *ludvárgia* **V. d'A.** Ca, Alvasch, Le; *ludvèrgia* Alvan; *lazgárgia* Bra, La; *latvèrgia* III = fuorma pü moderna; *latvèrgian*, il III = fuorma pü veglia amò in üsi; *latbergian* Se, Tschl e **V. M.**; *latbergen* (**g** guttural) La.

1. In III significha'l simplamaing Latwerge. La chose e'l pled sun pac cognoschüts dalla generaziun nouva. Las indicazioni varieschan cun fuomas in a o in ^an seguond l'età o la sedentarietà del indicatur e l'influenza modernisanta del lö. Ultra als indichats han -an Zuoz e Val Fex. Generalmaing gni-van tirolras cun latvergian e gaiavan fin sün E. o. *I's uardéva d'avair in zichèt latvèrgen l'iviern; quai dovrévna sco maschdina, par mal ila gula, par tuóss e da quai*: Lavin. *Uossa nó da Bregaglia pü bod gniva üna tirolra*: Samada. Dappertuot amò (eir in I e II) sco madschina o missa aint il caffé nair, o sül pan o otramaing. In **E. o.** (Zuoz, Chamues-ch, Val Fex) gniva e vain amò taglià oura ün *cocr* (cour) da palperi da zücher, miss sü

¹⁶ Holzbund auf zwei festen Ästen mit Stricken gebunden, um auf einem Holzries herunterzuziehen, zu schleifen: Vna (Manas); alias *treglia*.

il latv. chod, tachà sül stomi dels ufants malats e faschà. — *Bod tuot chi tegna amó uossa latvergian*: Zuoz. ... chioses chi conferman lg'chio et lg cour, cioè cun latvergen tampro par cussailg dals meidis in la spezcharia: Hebammenb. 17 sec. XVII. — Sco madschina gnivla dovrada sainza zücher. — La gniva fatta cun *poma d'uors naira* (Holunder); ossa nu vainla bod plü: Scuol. Da Scuol a val gnivla (e vainla, ma darar) fatta cun *pomma d'jiünaivar* (Wachholder): Se, Tschl. Il jóc (bösch) vain tgnü cun ün man cun aint üna manètscha, i's batta lasura cun üna bichetta, suot il bösch as tegna ün schèch (secchia).

* 2. Il medem vain fat eir d'otras varts sül ot. A Scheid s'ha dafatta confus il *sambucus* col *juniperus* — e *zvitg* (collect. *zvitga*) voul dir Wachholderstrauch, *tuargia* inveza Wachholderbeeren. Uschè eir a Präz e là intuorn ed in Schams.

* 3. *Igl zvicc pòrta tuèarga; tuèarga ei era igl saft*: Trin. Qua as tratta del vaira sambucus. Quaist vala eir per Pl (Razen), üna part da V. d'A. (Casti) e Trun, Medel e Tujetsch. La latvèrgia sco tala as clama in la granda part da quels lous mèl *tuargia* (q. v. d. mel da *tuargia* = Holunderkonfitüre).

* 4. In bod tuot I Breil, Foppa, Lugnezza, II Surset, Casti, Brinzauls, Lantsch, Alvagni ha *tuargia* etc. tut il sen da cunsèrva, süi in general (Konfitüre); i dà *tuargia d'izuns, farbuns, gaglioidras, fraias, garnédals, figniclas, aschettas, puèunas, pumma caura, froslas, iuas S. Gion, tschareschas, cagliuns tgan* etc. — *I dàttan da schigia*: Luven = d'insáiar — bod dapertuot — cf. asség. — Vegg duvrau per tuttas sorts safts de fretgs generalmein, danò (ausgenommen) per pera, leu di ins *mel pera* (cf. Bienahonig). Mel e mo quei d'aviuls: Breil.

Per il rest cf. *mel, cunsèrva, süi, saft*. Cf. eir *pischada da tuargia*.¹⁷

* 5. In divers lous eir nel sen da *Holdersmus*: Truns, Lugnez, Lavin, Ftan, Scuol. Cf. eir *buglia, mösa da tuargia*.

* 6. Tuargia vegg duvrau cheu (quà) mo in quei senn: *quei cheu ei la detga tuargia* = breiige, unappetitliche Speise im allgemeinen, Mischmasch, ital. pasticcio: Sumvitg. Cf. eir *pastrügl*.

7. La simpla braha (sgrombla) per glin e cònid vegg era duvrada per far ora *tuargia*. Ins mètta il zitget (sachet) denter

¹⁷ Aviand *pischada* (Butter) eir il sen da Butterbrot, as disch *pischada da tuargia* per Brotschnitte mit Konfitüre: cf. zonda.

ent sco il glin e pi smacca etc.: Breil. Cf. *torchel*, *zanga*, *chavra* 24, pag. 260.

Ling.: da *electuarium* = nom d'ün gener da medicinal del temp d'in mez, — *electuarium*, id est *mollis sorbitio*, Math. *Silvaticus* (meidi mantuan 13 sec.) Du Cange 241. La fuorma engiadinaisa ais evidaintamaing o gnüda aint cumplettamaing dal Tirol o influenzada da quella tirolaisa, cf. il bilabial *latbergian*. La terminaziun sco tala nun ais necessariamaing tudais-cha, cf. *piértan*, *servèzzan*, *San Murèzzan*. — Eir per las fuomas in -a non avain nus dabsögn da supponer ün feminin o collectiv *electuaria*; cf. *testmuongia* < *testimonium*, *S. Murèza* daspèra alla fuorma citada qua sura, *Lütta*, *Töna*, P. d. S. 128, 134, 135 e Huonder 98. — *tuargia* as spiega per degluttinaziun del artichel: *electuarium* > *latuargia* > *la tuargia*. — Pled medicinal, mez doct. Il grand svilupp da quaist pled ais üna prouva da cultura.

* * *

TUMETSCHALA — timone dell'aratro, Pflugdeichsel, Pflugbaum I. — *travintschala* Vri, Vig; *t^arvintschala* Rusch, Lu (eir *tarfintschala*); *fintschala* Vil; *t^avintschala* Rua, Pa; *tuvintschella* Da (Carisch: -alla); *tuantschalla* Luv, Bri; *t^avantschalla* e *t^amanschalla* Med; *t^amintschala* Tru, So; *tumintschala* Laax; *tuman-tschala* Tu — Carigiet timuntschala o tumentschala; — *tumantschala* Di, Huonder 101; *cum^atschèla* II Tri; *cavintschala* I Fe; *giuv^antschala*, -ella Ca, Uo.

Ling.: Huonder 101: zu *trabs*? — Il gener fem. del pled am para excluder cha nus possan partir da timun. Il punct da partenza ais bain *travintschala* fuormà da *trabs* = *trav* alla maniera da *juvencellu*, -a e *palintschalla* (cf. quaist). Nus vezzain, ripassand las fuomas, cleramaing la metatesi *tra>t^ar*, il sparir del r, lura del v tanter labial e i, il passagi da a aton a u davant labial. Eir il reflex *v>m* ais pussibel sainza supponer otras influenzas (cf. Huonder 101); ma eu retegn sco Carigiet cha *timun* ha influenzà quaistas fuomas. Timun ais il nom della stanga da tuot ils oters vehiculs ed eir del arader (criec etc.) e fliana (fleua) in quels lous chi non possedan quaista fuorma in -ella, -ala. Otras contaminaziuns: 2. *cum^at* (Kummet) in *cum^atschèla*; 3. *cau>* caput in *cavintschala*; 4. *fantschella*, *fintsch-*, -alla, -ala, <fanticella in *fintschala*;

5. *giuvintschala*, da giuf <jugum ais a Vrin e utrò üna part del giuf a paragl (duos crénnas a miez al giuf dobel). Quaista fuorma, gönüda confusa con *tuintschala*, s'ha masdada amò ad üna tèrza: 6. *giuventschella*, -ala (juvencella), chi in Surselva exista propi güst prezis be nels lous protestants Castrisch e Uors la Foppa, gönüda aint dall'Engiadina evidaintamaing tras la bibla.

